

hlava čtvrtá

LÉTA 1918–1938

I. ZNAMENÍ ZRODU I ZMARU

I/1 *Ideál demokracie a humanity*

První světová válka hluboce zasáhla do vývoje politického myšlení ve světě. Otrásla duchovními a kulturními hodnotami celých generací. Předválečný svět českého člověka, přes veškeré sociální a národnostní problémy dosud poklidný, byl válkou, chápanou jako boj za německé a rakousko-uherské mocenské zájmy, zničen. **Duchovní a politická krize** propukla s plnou silou zvláště ve státech ve válce poražených, tedy i Rakousko-Uhersku, a v případě českého a slovenského národa posílila snahy hledat východisko v osvobození z politického područí dominujícího německého živilu.

Duchovním základem nového řádu, který měl zajistit, aby se neopakovaly válečné hrůzy, se stal **ideál demokracie a humanity** chápaný jako protiklad autoritativního monarchismu, který svět dovedl k nehumánní válce. Vítězné státy Dohody – USA, Británie a Francie – představovaly svým politickým systémem **parlamentní demokracie** sice nedokonalé, přesto však jediné praktické uskutečnění těchto ideálů. Ideový základ „*nového řádu*“ vyjádřil americký prezident Woodrow Wilson v konkrétním výčtu válečných cílů Dohody v poselství Kongresu 8. ledna 1918, ve známých *čtrnácti bodech*. Nadřadil zde trvalé mravní zásady demokratické politiky – veřejnost diplomatických jednání, svobodu hospodářskou i politickou, zásadu smírného řešení mezinárodních konfliktů – a jejich konkrétní aplikaci při uzavření míru – právo národů na sebeurčení, dodržování etnického principu při úpravách hranic – nad momentální mocenské a imperialistické zájmy válčících států.

Tyto společně uznávané hodnoty vedly představitele českého a slovenského **zahraničního** a posléze i **domácího odboje** proti Rakousko-Uhersku, ke spojenectví se západními demokratiemi. K vůdčím duchům odboje, který celým svým předchozím dílem směřoval k filozofickému zdůvodnění nezbytnosti nového demokratického řádu, patřil T.G. Masaryk. Ideál humanity považoval za základní mravní ideu české demokra-

Tomáš Garrigue Masaryk s Karlem Čapkem

tické politiky. Jeho **politický realismus** byl humánní v nejvlastnějším slova smyslu, protože se řídil zájmy jednotlivce i celé společnosti, řešil sociální problémy, ale neuchyloval se k pravicovému nebo levicovému radikalismu. Demokracie nebyla pro Masaryka jen technikou či formou vlády. Viděl v ní i silnou stránku mravní (uznání svobody všech, nenásilí, otevřenost a kritičnost). Masaryk byl hluboce věřící křesťan, stál však mimo církve a měl nejbliže k nonkonformnímu protestantismu.

„Demokracie opírá se od 18. století o osvícenství a humanitní ideu. Demokracie opírá se o vědu; protiva (protiklad – pozn. red.) vědy a teologie jest protivou demokracie a aristokracie (monarchie). Demokracie užívá proto kritiky a žádá veřejnosti veškeré politiky (svobody slova, tisku, shromažďování). . . . Demokracie je světový názor a správa životní. Demokracie jest politický důsledek a požadavek moderní humanistické etiky.“

(T.G. Masaryk, *Nesnáze demokracie*, 1924)

I/2 *Idea samostatného československého státu*

Za války Masaryk modifikoval koncepci politického realismu, dosud směřujícího k demokratizaci politického systému Rakousko-Uherska a postavil se do čela boje za **samostatný československý národní stát** jako součást obrozené Evropy, uspořádané podle „*moderní zásady národnosti*“. Válka pro něj byla střetnutím principu demokracie, představeného Dohodou, a teokracie Ústředních mocností. Na základě myšlenkové shody s Wilsonem tak mohl přesvědčit dohodové spojence o nutnosti **nové organizace střední Evropy**, kde by československý stát tvořil hráz, oddělující hegemonistické mocnosti Německo a Rusko. Masaryk postupně prosadil ideu samostatného československého státu, opírajícího se o západní demokracie, proti odlišné koncepci K. Kramáře, usilujícího o pevnější spojení autonomního československého monarchického státu s carským Ruskem. Hlavní podmínkou uskutečnění Masarykovy koncepce byla úplná porážka Ústředních mocností. Masaryk a jeho nejbližší spolupracovníci E. Beneš a M.R. Štefánik argumentovali jak přirozenoprávní zásadou **sebeurčení národů**, tak ideou státoprávní kontinuity českého státu v **historických hranicích**. Masaryk přitom vycházel z aktualizované koncepce F. Palackého a K. Havlíčka o **přirozené sounáležitosti Čechů a Slováků** jako větví jediného slovanského národa. Ve *Washingtonské deklaraci* z 18. října 1918, koncipované v USA a zveřejněné v Paříži, Masaryk proklamoval hlavní demokratické principy jak vnitřního uspořádání, tak zahraniční politiky budoucího československého státu jako demokratické parlamentní republiky, která měla převzít i svou část odpovědnosti za reorganizaci Evropy.

Úskalí **ideje čechoslovakismu** stejně tak jako rozpory, plynoucí z aplikace přirozenoprávního a státoprávního principu, se měly ukázat později. Na podzim 1918 považoval Masaryk otázku Čech a Slovenska za **otázku světovou**, která bude vyřešena v rámci nové Evropy, zavedením vyššího, dokonalejšího a spravedlivějšího řádu mezi lidmi a národy.

„Demokracie porazila theokratickou autokracii. Militarismus je zničen — demokracie je vítězná; na základech demokracie lidstvo bude reorganizováno. Mocnosti temnoty posloužily vítězství světla — vytoužený věk lidstva vzhází. Věříme v demokracii, věříme ve svobodu.“

(*Prohlášení nezávislosti československého národa, 18. října 1918*)

I/3 *Komunismus a fašismus*

Humanistický a demokratický ideál se v první republice nerealizoval zdaleka v plném slova smyslu, ale přesto se jím tato republika (řeceno Masarykovými slovy) snažila udržet co nejdéle a zejména mnohem důsledněji než její sousedé. Již od samého počátku své existence byla konfrontována s naprosto odlišnými, **totalitními ideologiemi**, jimž nakonec podlehla a které by vlastními silami zřejmě nepřekonalala. To není ovšem jen důkaz síly těchto ideologií, nýbrž i výraz skutečnosti, že jejich nositeli se staly země, rozhodující o osudu střední Evropy — Rusko a Německo. Jakkoli tyto ideologie vyjadřovaly jednu levicový, jednu pravcový **extrémismus**, a jakkoli se dostávaly navzájem do nesmiřitelných rozporů, nemohly zapřít některá společná východiska a hlavně mechanismy, jejichž prostřednictvím bojovaly o své uplatnění a udržovaly se u moci. Již tehdy se prokazovalo, že za určitou hranicí, vymezenou přiznáním se k parlamentnímu systému, ztrácejí dělítka mezi pravíci a levíci smysl.

Již v průběhu 1. světové války se ukazovalo, že poměrně rozšířená iluze o jejím ozdravujícím účinku na evropskou společnost se mění v hrůznou jistotu naprostého opaku. Dosud nevídané **ničení materiálních hodnot** bylo doprovázeno rozsáhlou **destrukcí tradičních hodnot morálních**. Zdánlivé vysvětlení bylo nasnadě a demagogové nejrůznějšího ražení je ochotně předkládali vykořeněným a rozčileným davům. Všechno zlo (miliony mrtvých, zmrzačených, hmotně i psychicky postižených, projevy genocidy po celém světě, zhoubná poválečná epidemie chřipky) údajně zavínil neomezený liberalismus občanské společnosti, zvláště pak svoboda projevu a honba za podnikatelským ziskem. Vzdor tomuto „*záračnému vysvětlení*“ však zvrát k moderně chápanému totalitnímu režimu proběhl nejdříve v **Rusku**, kde podnikatelské a občanské svobody neměly takřka žádnou tradici. Z bytostného pocitu obyvatel země, která se prý kdysi sama obětovala jen proto, aby zachránila Evropu od tatarské poroby, vyplynul zvláštní druh mesianismu. Ten se cítil osloven vědeckou utopií marxismu do té míry, že na základě její vulgarizace vytvořil jevy zcela svěbytné — **ideologii komunismu a bolševický systém** jako nástroj jejího prosazování. Vnučenými změnami uspořádání společnosti a jejího výrobního potenciálu se měl vytvořit stav, který je běžně umisťován do ráje.

Tradiční ruský **antisemitismus** se v zásadě popíral se západnickým liberalismem, tkvícím svými kořeny v osvicenském pojetí praktické tolerance. Díky staletému působení *pravoslavi* a vlivu tradičních *občtn* zakořenil předsudek, že vzdělání a podnikavost jsou jevy zbytečné (ne-li škodlivé) na cestě k věčnému spasení. Pýcha na vlastní pozemskou ubohost byla v tomto prostředí pokládána za trvalou hodnotu, a proto je dovoleno spasit všechny ostatní k obrazu svému, čili strhnout je k univerzální míře chudoby a níž-

kosti. Českým legionářům, kteří byli očitými svědky ruské reality, zaslepilo do značné míry oči tradiční rusofilství. Nelze se pak divit poměrně skeptické české společnosti, že podlehla takovému bagatelizování hrůz občanské války a bolševické revoluce (1918—1922), v jakém byl mistrem například Jaroslav Hašek. Levicově a slovansky založená většina české inteligence trvale ohluchla k autentickým svědectvím **ruské emigrace**, jež měla zvláště v Praze početné zastoupení. Konečně i ona ztratila kontakt s ruským prostředím do té míry, že skutečný rozsah zločinů stalinismu zůstal před ní utajen.

„Ani jeden stát, ani jeden národ nesmí přejítí mimo a netázati se sama sebe — odkud je toto zlo . . . zhoubné všem živoucím? Čím a kým bylo vyvoláno? . . . Bolševismus ukázal světu na hnusné sedliny ležící na dně lidského života, tyto sedliny čekají jen na výzvu.“

(Jekatěrina Breško-Breškovskaja, z úvodního slova k ruskému emigračnímu sborníku vydanému v Praze 1922)

V říjnu 1922, krátce před dovršením bolševické revoluce a vyhlášením SSSR, se přihlásil poprvé veřejně o výsadní místo na slunci **fašismus**. Třebaže tímto pojmem levicáci později označovali kdekterý jen trochu autoritativní režim (v němž právě oni neměli hlavní slovo) kdekoli na světě, byl fašismus ve své původní podobě jevem evropským. Jeho *rovnostářství* (oproti bolševismu) mělo své zcela zjevné meze, protože fašismus musel přece jen poněkud respektovat odlišné politické a kulturně historické podmínky Itálie, kde se zrodil. Byl například nucen přihlížet ke zvláštnímu postavení katolické církve, zatímco v Rusku v téže době zuřil proticírkevní a zejména protináboženský boj. Ruská společnost neprošla obdobím *stanovství*, zatímco fašismus (a nejen italský) na jeho ideální a idealizovanou koncepci navazoval. Zatímco v SSSR bylo možno takřka rázem uvrhnout obyvatelstvo do tradičního postavení poddaných státu, v Itálii bylo možno vyrukovat pouze s ideálem *ukázněného občana*, který byl koneckonců propracován již v epoše osvícenského absolutismu. Italský fašismus vyrůstal z radikálních idejí nacionalismu a socialismu 19. století. Sám Benito Mussolini byl do roku 1915 členem *Italské socialistické strany* a na konci 1. světové války nadšeně pozdravil vznik československého státu. Rovněž vnuk proslulého revolucionáře Giuseppa Garibaldiho se stal generálem a velitelem italských fašistických milicí — prostě zaměnil červené košile spolubojovníků svého děda černou barvou.

Italskému fašismu se nejvíce přiblížily autoritativní režimy říšského správce Horthyho v Maďarsku a kancléře Dolfusse v Rakousku. Německý **nacionální socialismus (nacismus)** se sice vždy ke své úzké spřízněnosti s italským fašismem hlásil, avšak svou šovinistickou nesnášenlivostí a rasovou nenávisťí jej daleko překonával. Jeho podobu umocnila tíživá pováleč-

ná hospodářská krize, která byla v Německu vystřídána jen krátkým hospodářským oživením. Německý válečný zážitek byl směřován fixní ideou, podle níž bylo Německo oloupeno o zasloužené vítězství konspirací sociálních demokratů, čili *ranou do týla (Dolchstoss)*. Určitou roli hrála v Německu i obava, že ztrátou politického významu bude uvrženo do situace, v níž se nacházelo před rokem 1871. Stojí za to srovnat jeho situaci se situací Ruska, které stálo na straně vítězné Dohody, utrpělo však vlastním přičiněním drtivý vojenský nezdár, nicméně jeho porážka byla formálně anulována versailleskou mírovou smlouvou. Podobně i Itálie unikla porážce jen díky stále narůstající převaze svých mocnějších dohodových spojenců. V souhrnu nemohli být s výsledkem 1. světové války spokojeni ani v jedné ze tří jmenovaných zemí, avšak německý nacismus nejvíce těžil z úsilí o nápravu domnělých křivd, způsobených vytvořením „*versailleského systému*“ v Evropě. Neustále zdůrazňoval okolnost, že nově vzniklé státy ve střední a východní Evropě opírají svoji legitimitu o právo na sebeurčení národů, ale samy omezují práva národnostních menšin, mezi něž se v Československu a Polsku dostali i Němci.

Nacismus nikdy nepopřel v úplnosti zásadu soukromého vlastnictví, protože střední vrstvy, díky jejich aktivitě se stal masovým hnutím, by se s něčím podobným nedokázaly ztotožnit. Třebaže se po nástupu Adolfa Hitlera k moci roku 1933 vytvořil v Německu **systém vlády jedné strany (Německé nacionálně-socialistické strany dělnické, NSDAP)**, soukromopodnikatelskou sféru toleroval a dokonce jí (například ve zbrojním průmyslu) pomohl k netušeným ziskům. Nacistický režim musel zpočátku postupovat takticky i v otázce budování *koncentračních táborů (KZL)*, a to i v době, kdy v SSSR existovalo podobných zařízení několik tisíc, řízených *Hlavní správou táborů (GULAG)*. Proto i k rozsáhlému vyhlazování („*holocaust*“) židovského obyvatelstva mohli nacisté přikročit až po vypuknutí 2. světové války, kdy nemuseli brát už ani nejmenší ohled na světové veřejné mínění.

„Kdo je ochoten tak bezvýhradně se zasvětit věci vlastního národa, že neuznává vznešenější ideál, než je úspěch tohoto národa, kdo pochopil naši velkou hymnu ‚Deutschland, Deutschland, über alles‘, ten pochopil, že na tomto světě neexistuje nic cennějšího nad Německo, národ a zemi, zemi a národ, ten je socialista.“

(Z projevu Adolfa Hitlera k jeho stoupencům 28. července 1922)

Totalitní systémy využívaly úspěšně prastaré lidské touhy patřit k nějaké tlupě, nějakému kolektivu. Na druhé straně vyhovovaly lidské povaze i tím, že při každém neúspěchu ukázaly na nepřítele, který ho zavinil, a nevybízel k nestrannému hledání příčin. Svět a všechno dění vysvětlovaly jednoznačně, jednou provždy, protože byly přesvědčeny, že jimi končí vý-

voj. Nade vším stojí zájem třídy, rasy nebo národa, ale v čem onen zájem spočívá, rozhoduje výlučně vedení. Proto totalitní systémy vyvinuly dokonalé **propagandistické aparáty**, které dokázaly utvářet veřejné mínění do tak beztvaré podoby, že mohly každý den tvrdit něco jiného. Totalitní systémy rozlišovaly pouze stoupence a protivníky, jež bylo třeba zničit nebo získat. Myšlenka začínat úplně a opakovaně od počátku a s novými lidmi vedla k neustálým **čistkám**, které udržovaly nejistotu, a tím posilovaly poslušnost. Staré elity, zpočátku zatlačené a zdecimované, se postupně začaly opět prodírat k uplatnění, ovšem za cenu zapření původního přesvědčení.

Klasický projevem všech totalitních režimů je **vůdcovský princip**, kdy každý odvojuje svou pravomoc od svého nadřazeného a sám je vůdcem svěřeného úseku. Komunisté tento princip sice dost úspěšně zastírali zásadou „*kolektivního vedení*“, ale o Stalinových rozhodnutích se diskutovalo stejně málo, jako o rozhodnutích Hitlerových. Tím, čím byl „*vožd*“ Stalin v Rusku, usiloval být „*duce*“ Mussolini v Itálii, „*führer*“ Hitler v Německu, či „*caudillo*“ Franco ve Španělsku. Své představy realizovali diktátoři prostřednictvím státního i stranického aparátu. Zdálo by se, že v jejich říších panoval naprostý despotismus. Není to tak úplně pravda — tyto říše byly rozděleny do různých lokálních nebo institucionálních satrapií. Zde se uplatňovaly různé **dílčí zájmy**, které spolu soupeřily o moc i přízeň *Vůdce*. Ten je také záměrně rozeštvával (aby je udržel v rovnováze) a jemu se někdy dokázaly dokonce protivit, na což však obvykle doplately. Místo klasičticky pojaté diktatury tedy vládl zápas **všech proti všem**, v němž se uplatňovala střídavě váha armády, tajné policie, polovojenských ozbrojených formací, vládnoucí strany, ministerstev, průmyslového komplexu a podobně. Všechny kliky se však zásadně shodly v postupu vůči ovládaným a v zásadě uznávaly Vůdceva rozhodnutí, jež se zdála být v některých případech nadána nadpřirozenou mocí, ovlivňující běh událostí.

„Strana usiluje o moc výhradně kvůli ní samé. Nejde nám o dobro druhých, jde nám jedině o moc. Nejde nám o bohatství nebo přepych, nebo dlouhý život nebo štěstí: jde jen o moc, čirou moc. Co znamená čirá moc, hned pochopíš. Lišíme se od všech oligarchií minulosti v tom, že víme, co děláme. Všichni ostatní, ba i ti, co se nám podobali, byli zbabělci a pokrytci . . . předstírali, a možná dokonce tomu věřili, že se chopili moci nechtěně a na omezenou dobu a že hned za rohem leží jakýsi ráj, kde si lidské bytosti budou rovny a kde budou šťastné. My nejsme takoví, my víme, že se nikdo nechápe moci s úmyslem, že se jí vzdá. Moc není prostředek, je to cíl. Diktatura se nenastoluje, aby zabezpečila revoluci, revoluce se dělá proto, aby zabezpečila diktaturu. Cílem pronásledování je pronásledování. Cílem mučení je mučení. Cílem moci je moc.“

(George Orwell, *Nineteen Eighty-Four*, 1949).

II. OD VERSAILLES K MNICHOVU

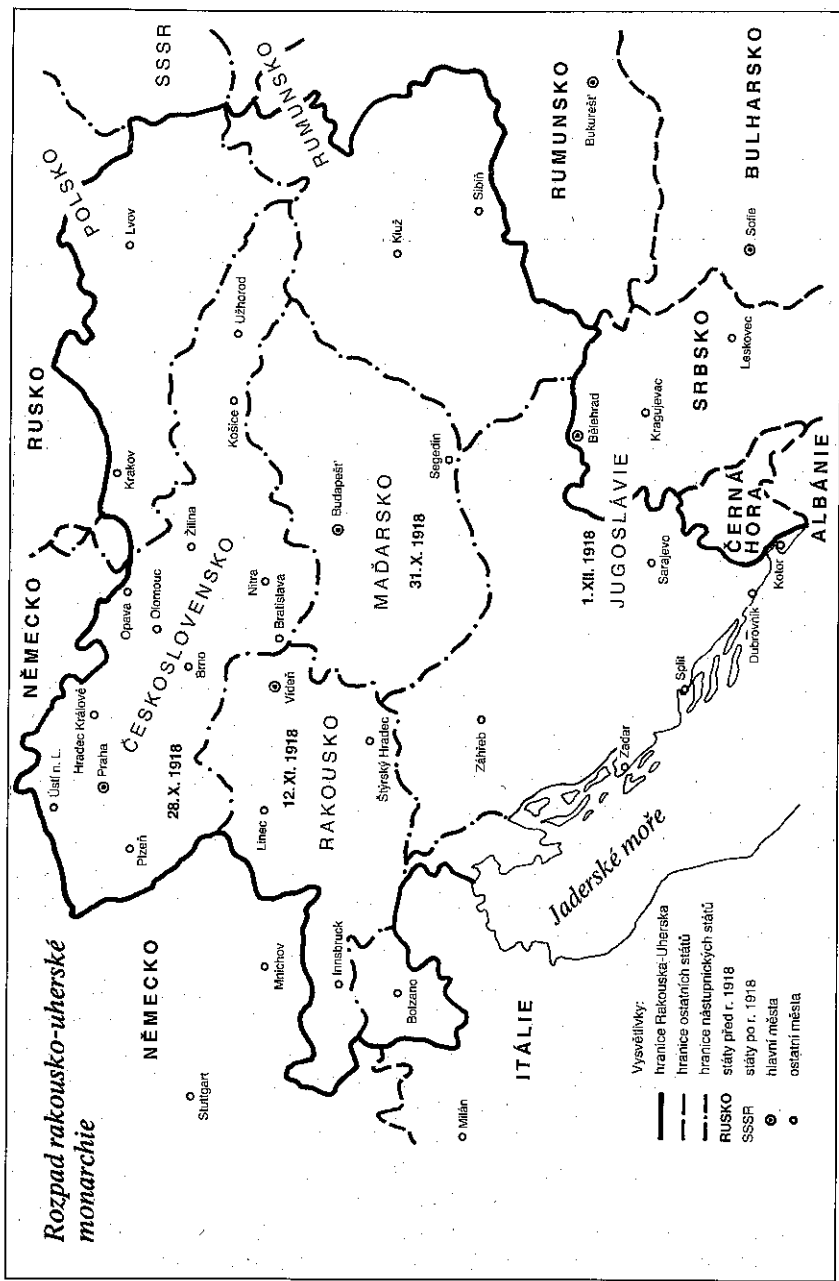
II/1 Vyhlášení republiky

Na podzim 1918 se Dohodě podařilo zcela paralyzovat vojenský odpor Německa a Rakousko-Uherska, přestože byla oslabena vyražením Ruska, které po bolševické revoluci (listopad 1917) uzavřelo v březnu 1918 separátní **brest-litevský mír**. Vojenská porážka donutila monarchy obou států, které válku přivodily, císaře Viléma II. a Karla I., přistoupit na podmínky míru stanovené W. Wilsonem a vyhlásit **dalekosáhlé reformy**. V Rakousko-Uhersku byla přiznána politická autonomie všem národům monarchie a zavedena federalizovaná státní struktura. Odpor domácího obyvatelstva proti válkou zdiskreditovanému monarchickému řádu však vedl v Německu k **listopadové revoluci 1918** a k vyhlášení demokratické **výmarské republiky**, v Rakousko-Uhersku urychlil plány národních politických reprezentací na ustavení samostatných **nástupnických států**. Rakousko-uherské císařství se rozpadlo na Rakousko, Maďarsko a nově založené národní státy — Československo a Jugoslávii (Království Srbů, Chorvatů a Slovinců), zbývající části se připojily k obnovenému Polsku a Rumunsku.

V říjnu 1918 dosáhli čeští a slovenští politikové v zahraničí u dohodových států uznání Československé národní rady za **prozatímní vládu** Československé republiky (Tomáš Garrigue Masaryk — prezident, předseda vlády a ministr vnitra, Edvard Beneš — ministr zahraničí, Milan Rastislav Štefánik — ministr války) na základě Washingtonské deklarace. V době, kdy Česká národní rada projednávala v Ženevě konkrétní postup ustavení státu s delegací pražského **Národního výboru**, vedenou Karlem Kramářem, došlo **28. října 1918** v Praze ke spontánní **proklamaci republiky**. Podnětem k této akci, která proběhla jako lidová slavnost, dalo zveřejnění nóty rakousko-uherského ministra zahraničí Andrásyho o přijetí Wilsonových podmínek míru Rakousko-Uherskem. Text nóty se rovnal kapitulaci habsburské monarchie.

„Odpovídajíc na nótu presidenta Wilsona ze dne 18. t.m. zaslánou vládě rakousko-uherské . . . klade si rakousko-uherská vláda za čest prohlásiti, že stejně jako s dřívějšími projevy pana presidenta souhlasí také s jeho názorem, obsaženým v poslední nótě o právech národů rakousko-uherských, zejména o právech Čechoslováků a Jihoslovanů . . . Rakousko-uherská vláda prohlašuje tudíž ochotu . . . vejít v jednání o mír mezi Rakousko-Uherskem a odpůrcími státy a okamžitěm průměří na všech frontách rakousko-uherských . . .“

Již ráno 28. října převzal agrárník Antonín Švehla a sociální demokrat František Soukup **Válečný obilní ústav**, aby se zásobování obyvatelstva

Muži 28. října — sedící zleva: A. Rašín, A. Švehla, stojící zleva F. Soukup, J. Stříbrný a V. Šrobár

dostalo pod kontrolu Národního výboru a nevyvážely se potraviny z českých zemí. Odpoledne vyhlásili zástupci předsednictva Národního výboru před shromážděnými davy na Václavském náměstí samostatný československý stát. Večer vydal Národní výbor svůj první zákon — *zákon o zřízení samostatného československého státu*. Poté ještě bylo zveřejněno svolání Národního výboru: „*Lide československý. Tvůj odvčký sen stal se skutkem . . .*“ Pod oběma dokumenty byli podepsáni A. Švehla, A. Rašín, J. Stříbrný, F. Soukup a V. Šrobár (toho dne přijel do Prahy a byl odpoledne kooptován do předsednictva Národního výboru) — později zvaní „*muži 28. října*“. Tento významný den, kterým počínají dějiny československého státu, ale neznamenal ještě skutečné převzetí moci. To pokračovalo dalšího dne přebíráním policejního ředitelství, vrchního zem-

ského soudu, státního zastupitelství a snahou o zorganizování českého vojska v Praze hlavně ze sokolů, pod vedením J. Scheinera, starosty České obce sokolské. Mezitím živelně probíhalo **vytváření národních výborů** v českých zemích mimo Prahu. V Praze se postavilo na odpor vojenské velitelství. Jeho budova byla po celou noc obklíčena a teprve po zvážení své situace se velitelství 30. října vzdalo delegaci Národního výboru. Když se pak ještě téhož dne podřídilo vojenské velitelství v Litoměřicích agrárníkovi F. Udržalovi jako zástupci Národního výboru, byl politický převrat dokončen.

První neurčité zprávy o **převratu** v Praze došly do Ženevy 30. října. Čeští delegáti podepsali následujícího dne prohlášení, schvalující všechny kroky prozatímní československé vlády a vyhlášení samostatného československého státu v republikánské formě:

„Představitelé československého národa prohlašují . . . kategoricky, že není a nebude nikdy již žádného svazku mezi národem a dynastií Habsburků . . . zástupci jeho obracejí se tímto slavnostním rozhodnutím ke všem spojeneckým zemím i vládě Spojených států amerických, opírajíce se o vznesený princip spravedlnosti a moderní demokracie, to jest o právo sebeurčení národů, a poukazují na nezbytnou nutnost utvoření nového politického řádu ve střední Evropě, který navždy zabráni Němcům a Maďarům znovu prováděti jejich dřívější politiku, jež přivedla Evropu do nynější katastrofy.“

II/2 Martinská deklarace

Nezávisle na událostech v Praze a českých zemích se 30. října 1918 přihlásila slovenská reprezentace **Martinskou deklarací** k neomezenému právu na sebeurčení slovenského národa a ke společnému československému státu. V Turčanském Sv. Martině se toho dne sešlo v budově Tatrabanky přes 200 slovenských politických představitelů. Nejdříve byla ustavena **Slovenská národní rada** v čele s Matúšem Dulou, předsedou Slovenské národní strany. Poté byl přijat návrh deklarace evangelického faráře Samuela Zocha:

„Národní rada vyhlasuje, že v mene česko-slovenského národa, bývajúceho v hraniciach Uhorska, je jedine ona oprávnena hovoriť a konať . . . Slovensky národ je čiastka i rečovo i kultúrno-historicky jednotného česko-slovenského národa.“

Uherská vláda nezakročila proti tomuto prohlášení, které bylo jasně namířeno proti celistvosti království svatoštěpánské koruny, ze dvou důvo-

dů. Prvním byla nepřehledná situace v Budapešti, kde se teprve tvořila nová vláda. Druhým a závažnějším důvodem byla skutečnost, že nový předseda vlády, dlouholetý představitel demokratické opozice v uherském parlamentě, hrabě M. Károlyi, chtěl zachovat celistvost Uher jinými cestami, mj. sliby **autonomie pro Slovensko**. Na vzniku Martinské deklarace se podílely všechny politické síly na území budoucího Slovenska – **Slovenská národní strana**, její katolická *ľudová* frakce i sociální demokrati, formálně ještě ve svazku **Maďarské sociálně demokratické strany**. Mezi nejhorlivější zastánce spojení s Čechy patřil i Andrej Hlinka, katolický kněz z Ružomberku, který spolu s dalšími šířil text deklarace po venkově. Večer 30. října dorazil opožděně do Martina agrárník Milan Hodža, jehož korektury do textu deklarace daly později podnět ke vzniku pověstí o „*zfalšování*“ jejího znění. Podobně vznikly domněnky o *tajné klauzuli*, údajně vzešlé ze schůzky asi třiceti účastníků původního shromáždění dne 31. října, kteří nezávazně debatovali o způsobu vlády na Slovensku. Přičinila se o to zejména aféra V. Tuky, který ve svém pověstném článku, načasovaném k desátému výročí republiky tvrdil, že domnělá klauzule omezila lhůtu pro spojení Slovenska s českými zeměmi na 10 let, po jejímž uplynutí měl tedy vzniknout bezprávní stav. V. Tuka byl v lednu 1928 zatčen a odsouzen za velezradu a špionáž ve prospěch Maďarska k 15 letům vězení.

Text Martinské deklarace, schválený 30. října 1918, přivezla do Prahy 1. listopadu tříčlenná delegace Slovenské národní strany, vedená I. Dérerem, a byla zde nadšeně přivítána.

II/3 Mírová konference v Paříži

Mezinárodní uznání československého státu a vymezení jeho hranic záviselo na rozhodnutí **mírové konference**, která zahájila svá jednání v Paříži 18. ledna 1919. Podmínky mírových smluv v podstatě určovala **Nejvyšší rada**, kde měli rozhodující vliv zástupci hlavních vítězných mocností – prezident USA Woodrow Wilson, francouzský ministerský předseda Georges Clemenceau a britský premiér David Lloyd George. Československo patřilo na konferenci mezi vítězné válčící státy s „*omezenými zájmy*“, podobně jako Polsko, Srbsko, Rumunsko atd., a mohlo jen přednést své požadavky. K jednání byla připuštěna za ČSR dvoučlenná delegace, kterou oficiálně vedl předseda vlády K. Kramář, ale jejíž činnou duší byl ministr zahraničí E. Beneš. Otázky hranic československého státu řešila zvláštní „*československá komise*“, které Beneš předkládal československé požadavky formou memorand. Ne všichni zástupci vítězných velmocí je podporovali bezvýhradně. Nejsilnější podporu teze o historických hranicích českých zemí nacházela československá reprezentace

u Francie, zainteresované na co největším oslabení německého rivala. Rezervovaněji přijímali tuto tezi, která se částečně dostávala do rozporu s obtížně stanovitelnými etnickými hranicemi, zejména diplomaté britští a američtí.

Zajištění hranic v rozmezí historických zemí koruny české (předání Hlučínska Německem, části Vitorazska a Valticka Rakouskem) bylo zaktoveno ve *Versailleské mírové smlouvě s Německem* (28.6.1919) a *Saintgermainské smlouvě s Rakouskem* (10.9.1919). *Trianonskou smlouvou s Maďarskem* (4.6.1920) bylo Československu postoupeno Slovensko a Podkarpatská Rus (oficiální název Uherské Ukrajiny od roku 1919). Konečné vymezení hranic na severní Moravě, Oravě a Spiši bylo předáno k dalšímu jednání mezi Československem a Polskem a ukončeno až rozdělením Těšínska mezi oba státy v červenci 1920. Mírová konference rozhodla i o tom, že ČSR musí převzít poměrnou část předválečného rakousko-uherského dluhu, zaplatit hodnotu majetku bývalého rakousko-uherského státu a panovnického rodu na území ČSR, zaplatit „poplatek za osvobození“ a uhradit dluhy za vydržování a repatriaci legií. Československá vláda tak dosáhla mezinárodního uznání faktického stavu, který byl s předběžným souhlasem velmocí uskutečňován během prvních poválečných let.

II/4 *Revoluční Národní shromáždění československé*

Národní výbor československý měl moc zákonodárnou i výkonnou. Plnil tak funkci jakési **dočasné vlády**, dokud oficiálně Dohodou uznaná vláda pobývala v zahraničí (T.G. Masaryk do listopadu 1918 v USA, E. Beneš na pařížské mírové konferenci, M.R. Štefánek do ledna 1919 u československých legií na Sibíři). Do 14. listopadu 1918 vydal 17 zákonů a již 30. října rozhodl o šestinásobném rozšíření počtu svých členů opět na základě volebního klíče z roku 1911 formou volby uvnitř jednotlivých politických stran. Uskutečněním tohoto rozhodnutí, které upřesňoval § 1 *prozatímní ústavy* z 13. listopadu a kooptací 40 zástupců Slovenska vzniklo **revoluční Národní shromáždění československé** (254 členů). Jeho první schůze se konala 14. listopadu 1918 v Thunovském paláci, sídle bývalého českého zemského sněmu. Památnou schůzi řídil K. Kramář, dosavadní předseda Národního výboru. Z moci revoluce prohlásil habsbursko-lotrinskou dynastii za sesazenou z českého trůnu a za státní formu vyhlásil republiku. Na tomto zasedání byl zvolen **T.G. Masaryk** prezidentem republiky, sociální demokrat F. Tomášek předsedou shromáždění, K. Kramář předsedou vlády. Kromě posledně jmenovaného bylo rovněž zvoleno i šestnáct členů jeho kabinetu. Hlavním úkolem Národního shromáždění bylo zabezpečit fungování státu a vypracovat ústavu, na jejímž základě měly být provedeny volby do demokratického zastupitelského sboru.

II/5 *Připojení Slovenska*

Ustavení československé moci na Slovensku bylo obtížné, protože jeho území zůstalo pod maďarskou správou. Národní výbor se na návrh V. Šrobára usnesl 2. listopadu 1918 Slovensko **vojensky obsadit**. Na území Slovenska byla vyslána čtyřčlenná *vládní komise* (předseda V. Šrobár, členové I. Dérer, P. Blaho a A. Štefánek). Komise zahájila činnost v Uherské Skalici a malý oddíl českých vojáků se slovenskými dobrovolníky obsadil území až k Trenčínu, Trnavě a Děvínské Nové Vsi. Obrat ve vývoji přinesl podpis **bělehradského příměří** 13. listopadu, které Maďarsku nařizovalo vyklidit Sedmihradsko, Banát a všechna území na jih od Drávy a bývalých hranic s Chorvatskem, nikoli však vyklidit Slovensko. Nový maďarský ministerský předseda M. Karolyi zasáhl vojensky a nepřipravené české sbory musely ustoupit. Na Benešův zásah protestovalo francouzské ministerstvo zahraničí ostrou nótou, ve které podplukovník Vyx, náčelník spojenecké mise v Budapešti vyzval uherskou vládu, „*aby bez odkladu odvolala své vojsko ze slovenského území*“.

Další maďarský pokus zachovat jednotu Uher vyhlášením *Slovenské ľudové republiky* 11. prosince 1918 brzy ztroskotal a 30. prosince 1918 obsadilo české vojsko Košice. V prosinci byl vyslán na Slovensko opět Vavro Šrobár, tentokrát jako **ministr s plnou mocí**. Spolu se svými referenty začal úřadovat v Žilině. Situace Slováků byla katastrofální — neměli žádnou vysokou ani střední školu. Zatímco maďarských obecných škol bylo více než 3 500, slovenských zbývalo v roce 1913 jen 344. Byrokracie byla z dřívě většiny maďarská. Pod Šrobárovou kontrolou se ocitlo po odchodu Maďarů 20. ledna 1919 celé území Slovenska. Své ministerstvo přesunul 4. února do Bratislavy a rozpustil Slovenskou národní radu. Přivítala ho stávka železničnických a poštovních zaměstnanců, pak i živnostníků v Bratislavě z velké části obývané Němci a Maďary. Stávky byly likvidovány a energická činnost Šrobára vedla k obnovení klidu.

Situace na Slovensku se znovu zkomplikovala po vyhlášení **republiky rad** 21. března 1919 v Maďarsku. Podnětem k demisi maďarské vlády a předání moci sociálním demokratům se stala další ultimativní spojenecká nóta z 20. března o posunutí hranic podle nové demarkační linie. Nationalisticky motivovaný odpor proti politice Dohody a snaha obnovit historické hranice Uher připravily půdu pro radikální **diktaturu sovětského typu** vedenou komunistou Bélou Kunem. Za této situace, kdy hrozil maďarský útok, vyhlásil Šrobár na Slovensku 25. března stanné právo a 7. dubna obsadilo československé vojsko na rozkaz ministra národní obrany Václava Klobáče území až k nové demarkační linii, zasahující 50–80 km do nitra Maďarska. Na několika místech došlo i k překročení této linie, což dalo Maďarsku záminku k zahájení útoku. Na ofenzívu nebylo československé vojsko dostatečně připraveno, a tak maďarská Rudá armáda v krátké době

obsadila dvě třetiny Slovenska a v polovině června dosáhla polských hranic. Pod ochranou maďarské Rudé armády byla 16. června 1919 v Prešově vyhlášena **Slovenská republika rad**. Už 13. června však mírová konference stanovila definitivní hranice mezi Maďarskem a ČSR. Dohoda pak několika ultimáty dosáhla na začátku července odchodu maďarské Rudé armády – s ní odešli i hlavní představitelé Slovenské republiky rad.

II/6 Německé snahy o odtržení

Němci z Čech, Moravy a Slezska se před 1. světovou válkou začali nazývat *sudetští Němci* a pohlíželi už za války s nedůvěrou na české snahy o ustavení samostatného národního československého státu. Jejich poslanci usilovali o vytvoření samostatných provincií z území, obývaných většinou německého obyvatelstva, a po vyhlášení Rakouské republiky i o jejich připojení k této zemi. Spád událostí urychlilo vyhlášení československého státu 28. října 1918. Hned následujícího dne se němečtí poslanci ve Vídni usnesli, že na základě práva na sebeurčení národů vyhlásují v německy osídlených krajích severních Čech samostatnou provincii *Deutschböhmen*. Do čela provizorní zemské vlády se sídlem Liberci (Reichenberg) byl postaven R. Pacher, po několika dnech R. Lodgmann von Auen. Národní shromáždění Rakouské republiky schválilo 30. října 1918 vytvoření provincie *Deutschböhmen* i o něco později vyhlášených provincií *Sudetenland* na severní Moravě a ve Slezsku (30.10.), *Deutschsüdmähren* na jižní Moravě a *Böhmischerwaldgau* v jižních Čechách (obě 3.12.). V případě dvou posledně jmenovaných územních celků se počítalo s jejich připojením ke spolkovým zemím dolnorakouské a hornorakouské. Vyslovilo se i pro připojení německých *jazykových ostrovů* kolem Jihlavy a Olomouce. Národní výbor československý, který neuznával Němci vyhlášené provincie a požadoval jejich podřízení centrální moci nového československého státu, se po ztroskotání jednání se sudetoněmeckými politiky rozhodl **obsadit pohraničí vojensky**. Dosud nepočítaným oddílům československého vojska se podařilo do konce prosince 1918 obsadit celé území historických českých zemí bez většího odporu. Bojovalo se o Most, který se vzdal 29. listopadu, 14. prosince byl obsazen Liberec, odkud uprchla Lodgmannova zemská vláda, 16. prosince se vzdalo Znojmo, 18. prosince Opava. Německé obyvatelstvo se podřídlilo československému státu, k čemuž přispěla jak necht' pokračovat ve válce a vědomí beznadějnosti ozbrojeného boje v nevýhodné mezinárodní situaci, tak vliv sudetoněmeckých průmyslníků, kteří oceňovali hospodářské výhody příslušnosti ke státu vítězné Dohody. Zůstal však pocit nedobrovolnosti a hořkost ze ztráty předchozí nadřazenosti německého živlu, samozřejmě v rakousko-uherské monarchii. Záhy došlo i ke ztrátám na životech při potlačení sudetoněmeckých demonstrací 4. března 1919, v den, kdy se v rakouské republice sešel parlament.

II/7 Připojení Podkarpatské Rusi

Ještě složitější vývoj než na Slovensku probíhal na dalším území, které bylo součástí předválečných Uher, na **Podkarpatské Rusi** (od roku 1944 **Zakarpatská Ukrajina**). Károlyiho vláda se snažila udržet toto území udělením autonomie v prosinci 1918 a sliby dalšího postupu k samosprávě. Většina rusínské politické reprezentace v USA se však vyjádřila pro připojení k ČSR s autonomním statutem. V tomto smyslu jednal zástupce amerických Rusínů H. Žatkovič s Wilsonem a Masarykem. Politické názory na samotné Podkarpatské Rusi byly roztržštěné, což odpovídalo národnostní a náboženské nesourodosti této ekonomicky zaostalé oblasti. Vytvořilo se několik národních rad, které žádaly připojení k Ukrajině nebo ponechání v rámci Maďarska; největší podporu však měla **Karpatoruská národní rada** v čele s A. Beskidem, sídlící v Prešově. V květnu 1919 se tři rusínské národní rady spojily v **Ústřední národní radu**, která se vyslovila pro spojení s ČSR. Rozhodující pro akceptování těchto rusínských snah i ze strany československé politické reprezentace byl vliv Dohody, která se oprávněně obávala bolševizace středoevropského prostoru, a považovala proto připojení Podkarpatské Rusi k ČSR za žádoucí faktor stability. Podkarpatská Rus, která oddělovala Maďarsko od Polska a vytvářela společnou československo-rumunskou hranici, měla pro ČSR i strategické výhody.

Ve válce proti maďarské republice rad obsadili Podkarpatskou Rus Rumuni, jejichž vojska odešla až v srpnu 1919. Rumuny vystřídal československé vojsko pod velením francouzského generála, jmenovaného vojenským diktátorem. V den podepsání mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919, v níž bylo stvrzeno i připojení **Podkarpatské Rusi** (od té doby oficiální název) k ČSR, byla uzavřena i smlouva mezi ČSR a Dohodou, vymezující znaky **autonomie** této země – sněm, guvernér a zastoupení v československém Národním shromáždění. Na vlastní sněm si však musela Podkarpatská Rus počkat až do doby druhé republiky. Pražská vláda, argumentujíc velkou zaostalostí zdejších poměrů, zatím udělení větších pravomocí politické reprezentaci této země oddalovala.

Poměry na Podkarpatské Rusi s hlavním městem Užhorodem byly skutečně komplikované. Pevládali **Rusíni**, ti však užívali šesti nářečí, takže jen stanovení vyučovacího jazyka na školách bylo obtížné. Zastoupeny byly i další národnosti – Maďaři, Židé, Rumuni, Němci, po připojení k ČSR i Češi, zejména ve správě. Většina obyvatel byla řecko-katolického vyznání, silné bylo i velkoruské pravoslaví. **Diktátorské pravomoci**, udělené vojenskému velení Šrobárem, platily až do počátku roku 1922. Nezasahovaly sice do civilní správy, vedené od roku 1920 guvernérem Žatkovičem, jeho postavení v zemi však zůstalo závislé na československé vládě.

II/8 Spor o Těšínsko

Na území Těšínska vznášel nárok jak československý, tak polský stát. Spory mezi českou a polskou politickou reprezentací ve Slezsku vedly počátkem listopadu 1918 k polské okupaci Těšínska, Oravy a Spiše. Jednání **Zemského národního výboru pro Slezsko** s Poláky vedla k dohodě, která ponechávala české straně jen menší část Těšínska. Pražská vláda však dohodu Zemského výboru neuznávala a počátkem roku 1919, když polské úřady vypsalý volby do sejmů i na sporném území, ostře protestovala a vyslala do oblasti vojsko pod velením dohodových důstojníků.

V sedmidenním lokálním **ozbrojeném konfliktu** na konci ledna 1919 polská vojska ustoupila za řeku Vislu, kde se po zákroku nejvyšší spojenecké rady fronta zastavila. Dohoda stanovila novou demarkační linii a postavila sporné území pod mezinárodní kontrolu. K definitivnímu rozdělení Těšínska pak došlo rozhodnutím *Rady velvyslanců* až 28. července 1920. ČSR byla přičtena trať bohumínsko-košická a uhelný revír, Polsku východní část Těšínska a části Oravy a Spiše. Jako symbol rivality bylo mezi oba státy roztrženo i bývalé hlavní město knížectví — Těšín.

II/9 Československé legie

K úspěchu zahraniční akce, směřující k ustavení československého státu, významně přispěly československé legie a jejich účast na válečných akcích Dohody. Na základě působení legií v Rusku, Francii a Itálii bylo Československo mezinárodně uznáno jako válčící stát dohodového tábora. Celkem bojovalo na frontách ve **Francii** 9 600 československých legionářů, přes 630 z nich padlo. Na bojištích v **Itálii** bylo 20 000 legionářů, ne všichni však stačili zasáhnout do bojů, přesto jich padlo 350. Velitel československých legií v Itálii gen. L. Piccione vedl po válce italskou vojenskou misi v ČSR. Početně nejsilnější byly legie v **Rusku**, mající téměř 55 000 mužů, z nichž padly více než 4 000.

Českoslovenští legionáři na Sibiři zasáhli přes počáteční snahu o neutralitu v občanské válce do bojů proti Rudé armádě. Přes veškeré peripetie, spojené s angažovaností legií (podporovanou dohodovými mocnostmi) v ozbrojených bojích i po ukončení války v Evropě, dosáhla československá politika na podzim 1919 jejich stažení ze Sibíře a návratu domů. Evakuace ruských legií lodními transporty z Vladivostoku byla dokončena až v listopadu 1920. Nový československý stát si byl významu legií vědom a považoval je za jednu z opor demokratické republiky. Československá obec legionářská byla založena v roce 1921, vydávala deník *Národní osvobození*, orientovaný na hradní křídlo československých vládních kruhů.

Uvítání československých legionářů na pražském Staroměstském náměstí 4. 12. 1918 — s přílbou v ruce plk. O. Husák, vpravo od něho V. Klofáč, K. Kramář a F. Staněk.

II/10 Hospodářské a sociální důsledky války

Rozdělení dříve jednotného hospodářského prostoru rakousko-uherské monarchie vznikem nástupnických států mělo některé **negativní hospodářské důsledky**, protože přerušilo dosavadní hospodářské vazby a dopravní spoje. Především české země patřily tradičně k průmyslově nejrozvinutějším částem Rakousko-Uherska (60–70% průmyslové výroby). Strukturálně převažovala v **československém průmyslu** těžba uhlí a spotřební průmysl (textilní, sklářský, cukrovarnický, pivovarnický atd.). Tento průmysl byl však ve vysoké míře odkázán na dovoz surovin. Velké rozdíly existovaly ve stupni industrializace mezi českými zeměmi a Slovenskem, respektive Podkarpatskou Rusí. Zatímco české země patřily k průmyslově vyspělým oblastem, Slovensko podobně jako Podkarpatská Rus zůstávaly

zaostalými agrárními zeměmi. Na Slovensku bylo 61% obyvatelstva zaměstnáno v zemědělství.

Nadto byl veškerý průmysl podobně jako jinde v Evropě vážně narušen válkou. Návrat k **mírové výrobě**, příliv demobilizovaných vojáků, ztráta odbytí (např. textilního průmyslu), vedly k výrobním obtížím a **růstu nezaměstnanosti**, která vrcholila v únoru 1919. Průmyslová a zemědělská výroba dosahovala sotva poloviny předválečné úrovně, nefungovala doprava, rostla inflace měny a projevoval se katastrofální nedostatek potravin. Zvláště těžce byly postiženy oblasti s vysokou koncentrací obyvatelstva, ke kterým patřily i pohraniční oblasti Čech. K **vážným následkům** války patřily ztráty na životech a trvalé zdravotní postižení po zranění (asi 420 000 padlých, 246 000 invalidů), které se dotýkaly sociální situace mnohem širšího počtu jejich rodinných příslušníků (vdovy, sirotci). Se všemi těmito negativními důsledky války se muselo Československo vyrovnat, vytvořit novou hospodářskou a dopravní strukturu, nové zahraničně ekonomické zázemí a ozdravit poměry chudých a válkou postižených vrstev.

II/11 *Politika prvních vlád*

První Kramářova vláda byla nazvána *všenárodní koalicí*, protože do ní vstoupily české politické strany i slovenští političtí představitelé. Nejsilnější pozice v první vládě měla **Československá strana agrární**, roku 1919 přejmenovaná na **Republikánskou stranu československého venkova**. Tato strana byla pak po dobu první republiky členem všech koalic a bez její účasti nebyla vytvořena ani jedna vláda opírající se o parlament. Ministrem vnitra se stal její předseda Antonín Švehla. Umírněná a cílevědomá politika A. Švehly zvládla poměrně hladce bouřlivé sociální nepokoje, například **protidrahotný demonstrace** v květnu 1919. Agrární strana dostala i křeslo ministra zemědělství. **Strana státoprávně demokratická**, od března 1919 s názvem **Národní demokracie**, měla mimo předsedy vlády Karla Kramáře z důležitých postů ještě ministerstvo financí, které řídil Alois Rašín, výrazná osobnost prvních let republiky. **Sociální demokraté** obsadili ministerstvo školství a národní osvěty a ministerstvo spravedlnosti (František Soukup). **Československá strana socialistická (národní socialisté)** dostala křeslo ministra národní obrany, kde zasedl zdánlivě paradoxně Václav Klobáček, známý z předválečného období jako zapřísáhlý antimilitarista, vedením ministerstva pro zásobování byl pověřen Bohuslav Vrbenský. Slovensko zastupoval Vavro Šrobár, posléze jako *ministr pro správu Slovenska*. Po smrti M.R. Štefánika 4.5.1919 byl Šrobár jediným představitelem Slováků ve vládě. Štefánikovo *ministerstvo války* jeho smrtí zaniklo. Malé popularitě **Československé strany lidové** po válce odpovídalo křeslo ministra *bez portfeje* (bez určení oboru působnosti). Ministrem zahraničních

věcí se stal Edvard Beneš bez stranické příslušnosti (v roce 1923 vstoupil do Československé strany socialistické).

Prezident T.G. Masaryk se ujal úřadu po triumfálním návratu do Prahy 21.12.1919. Zúčastnil se prací na **vládním programu**, který přednesl v revolučním Národním shromáždění Kramář 9. ledna 1919, den po neúspěšném atentátu na jeho osobu. V době Kramářova pobytu na pařížské mírové konferenci vedl vládu Antonín Švehla, na jehož bedrech ležely **hlavní problémy**: všeobecný nedostatek zboží a potravin, vyvolávající hladové bouře, boj s černým trhem a proti inflaci, obnova válkou zničeného hospodářství a narušené železniční dopravy. Na rychlém řešení sociálních problémů záviselo uklidnění lidových vrstev, radikalizovaných pronikáním bolševické ideologie.

V polovině června 1919 proběhly **volby do obecních zastupitelstev**, v nichž podle očekávání zvítězili sociální demokraté s téměř 30% získaných hlasů, následovali agráři (přes 21%) a socialisté spojení se stranou pokrokovou (necelých 16%), pak lidovci a teprve za nimi národní demokracie, pro niž znamenaly volby největší zklamání. Nevolilo se ještě na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Po volbách, které ukázaly nové rozvržení politických sil, podala Kramářova vláda demisi.

V následující vládě sociálního demokrata Vlastimila Tusara zasedli vedle představitelů této nejsilnější strany agráři a socialisté. Pro své složení byla koalice nazývána *rudo-zelenou*. Hospodářská politika první československé vlády směřovala k odstranění následků války a vytvoření předpokladů pro hospodářskou samostatnost státu. Patřila k nim celní odluka od Rakouska a vytvoření nové československé měny. Podle **měnové reformy z února 1919**, připravené pod vedením ministra financí A. Rašína, bylo provedeno okolkování starých rakousko-uherských bankovek a zavedena koruna československá (v poměru 1:1 k bývalé rakousko-uherské koruně). Asi čtvrtina starých bankovek byla zadržena. Toto opatření spolu s omezeným přijímáním dluhopisů rakouské válečné půjčky zabrzdlilo inflaci, kterou se do roku 1922 podařilo zastavit. Ke zvýšení podílu českého kapitálu v zahraničních akciových společnostech přispěla nostrifikace. Podle *nostrifikačního zákona* z dob Tusarovy vlády (prosinec 1919) musely mít zahraniční akciové společnosti působící na území ČSR své vedení na jejím území.

Jedním z nejradikálnějších zásahů do dosavadních majetkových poměrů se stala **pozemková reforma**. Záborovým zákonem z dubna 1919, přídělovým z ledna 1920 a náhradovým z dubna 1920 byla přerozdělena půda velkostatků nad 250 hektarů. Týkala se 1,800.000 hektarů půdy, zčásti rozdělené drobným rolníkům, zčásti prodané jako *zbytkové statky* s výměrou, umožňující racionální hospodaření. Komplikované provádění reformy se protáhlo až do konce 20. let. Výsledkem bylo posílení středního

stavu v zemědělství, zejména českého a slovenského, převod rozsáhlých lesních komplexů do majetku státu a obcí i růst vlivu agrární strany prostřednictvím *Pozemkového úřadu*.

Sociální politika, ovlivněná silnou pozicí socialistických stran po válce, patřila k nejpokrokovějším v Evropě. Uzákoněna byla osmihodinová pracovní doba, podpory v nezaměstnanosti, široce založené nemocenské a úrazové pojištění a vliv dělnictva na vedení podniků prostřednictvím závodních rad.

II/12 Přijetí ústavy

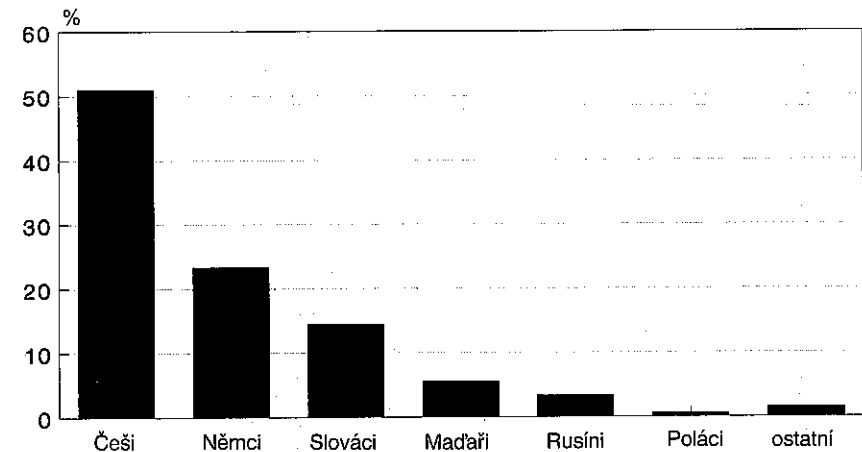
Revoluční Národní shromáždění přijalo *Ústavní listinu Československé republiky* 29. února 1920. Ústavu tvořilo **šest hlav** — o formě a územním rozsahu státu, o státním občanství, o moci zákonodárné, o moci vládní a výkonné, o moci soudcovské, o právech občanských a o ochraně menšin národnostních, náboženských a rasových. K případné změně ústavního zákona bylo třeba třípětinové většiny hlasů v parlamentu. Ústava poskytovala všem plná občanská práva a zajišťovala demokratický charakter státu. Jedinou povinností byla branná povinnost. Ústava představovala revoluční čin, neboť ji přijal parlament jmenovaný z vůle Národního výboru. Na schválení ústavy se tedy nemohli podílet volení zástupci Němců, Maďarů a dalších národnostních menšin.

Na základě nové ústavy, která stanovila vytvoření dvoukomorového parlamentu, byly vypsané **volby do Národního shromáždění**. Volilo se 18. dubna 1920 do poslanecké sněmovny a o týden později do senátu. Celkově získaly občanské strany 52,5 % a socialistické 47,5 %, což i přes sociálně radikální poválečnou atmosféru nedávalo socialistickým stranám možnost vytvořit většinovou vládu. V květnu byl Národním shromážděním zvolen prezidentem opět T.G.Masaryk.

II/13 Národnostní struktura

Československý stát vznikl jako stát demokratický a národní, vybudovaný na ideji jednotného **československého národa**. Tento tehdy jedině možný ideový základ republiky usnadnil konsolidaci demokratického politického systému, nesl však v sobě jednak vnitřní rozpor, protože nebyl akceptován celým slovenským národem, jednak principem československého národa jako státního národa tlačil příslušníky ostatních národností do defenzívy. Problémy, plynoucí ze složité národnostní struktury republiky i z nestejněho stupně národního vědomí Čechů a Slováků, se projeví velmi brzy a po celou dobu existence republiky oslabovaly žádoucí upevnění demokratického řádu.

národnostní struktura ČSR výsledky sčítání lidu z 15. 2. 1921

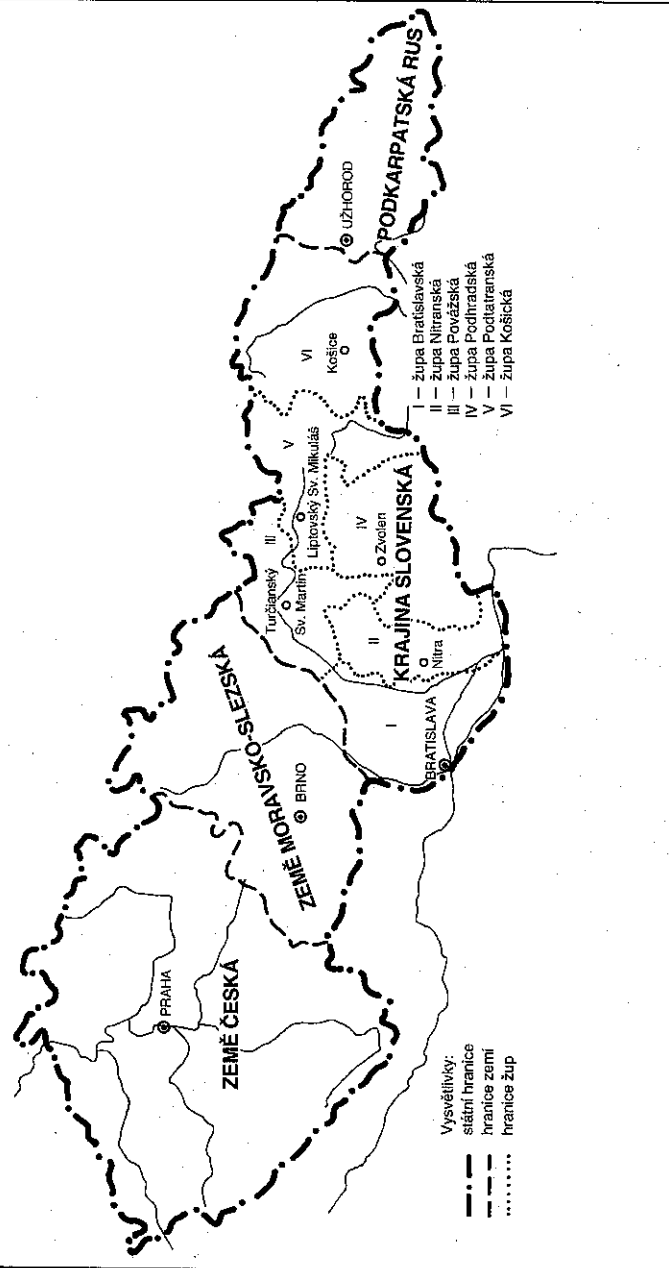

Podle statistiky z roku 1921 žilo na území republiky **13 613 172 obyvatel**, z toho 6 850 000 Čechů (51%), 1 910 000 Slováků (14,5%), 3 123 000 Němců (23,4%), 745 000 Maďarů, 461 000 Rusínů, Ukrajinců a Rusů, 180 000 Židů, 75 000 Poláků, menší počet Rumunů a jiných národností. Součástí ústavního zákona byl *zákon jazykový*, který stanovil, že **státním, oficiálním jazykem republiky je jazyk československý**, což bylo tehdy chápáno jako rovnoprávnost češtiny a slovenštiny. Dále v něm podle dohody o ochraně menšin, kterou ČSR přijala mírovými smlouvami, bylo zajištěno právo ostatních národností v okresech, kde tvořily více než 20% obyvatelstva, užívat mateřského jazyka ve styku s úřady. Prováděcí jazyková nařízení z roku 1926 specifikovala užívání státního jazyka a mimo jiné vyžadovala od státních úředníků zkoušky ze státního jazyka, což trpce nesli především sudetští Němci.

„U nás běží v prvé řadě o poměr československé majority k našim občanům německým. Vyřeší-li se tento problém, budou snadno řešeny ostatní jazykové a národní problémy. Osudem se stalo, že vedle Čechů a Slováků v našem státě již dávno je značný počet Němců; jsou jiné státy, které nemají více obyvatelstva, a naši němečtí spoluobčané jsou na vysokém stupni kulturním a hospodářském . . .“

(Z projevu Tomáše Garrigue Masaryka k 10. výročí československé republiky)

Správní členění Československa roku 1922 (na Slovensku župní zřízení)

II/14 Politická struktura

V politickém systému první republiky hrály důležitou úlohu vedle parlamentu i některé **specifické prvky**. Především to bylo volné seskupení politiků okolo prezidenta Masaryka. Tato skupina si tradičně udržovala nejsilnější vliv na oblast zahraniční politiky prostřednictvím ministra zahraničí E. Beneše. Své příznivce měla *skupina Hradu* v republikánské (agrární), lidové i národně demokratické straně, největší oporu měla v československé sociální demokracii a u československých socialistů (od roku 1926 národních socialistů). Vedle toho fungovala *Pětka*, mimoparlamentní orgán, vlastně pětice nejvýznamnějších politiků vládnoucí koalice (původně Antonín Švehla, Alois Rašín, Rudolf Bechyně, Jiří Stříbrný a msg. Jan Šrámek). V době vlády občanské koalice byla Pětka rozšířena na *Osmičku*. Tento orgán zajišťoval akceschopnost koalice politických stran. Žádná z četných politických stran nebyla totiž schopna sama vytvořit většinovou vládu, strany se tedy musely spojovat ve vládní koalice. Ideovým tvůrcem koaličního systému byl A. Švehla. Vedle jmenovaných skupin prosazovaly svůj vliv i velké finanční skupiny. Ojedinelé místo mezi nimi měla *skupina Živnostenské banky*, řízené Jaroslavem Preissem, která ovlivňovala hospodářskou politiku vlády.

Volební systém poměrného zastoupení byl vybudován na všeobecném, rovném, přímém a tajném hlasovacím právu i pro ženy (od roku 1927 neměli volební právo příslušníci armády a četnictva). Občan mohl volit do poslanecké sněmovny od 21 let a zvolen mohl být od 26 let, do senátu se mohlo volit od 30 let, senátor musel mít 40 let.

Nejvlivnější stranou byla **Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrárníci)**. Její moc vycházela z podpory venkovského obyvatelstva, využívajícího systému svépomocných družstev, svázaných se stranou. Popularitu jí zabezpečilo rozsáhlé provedení pozemkové reformy. Velkou podporu měla po sloučení s **Národní a rolnickou stranou** v roce 1922 i na Slovensku, ale i na Podkarpatské Rusi. Významní politici: A. Švehla (zemřel 1933), M. Hodža, R. Beran, F. Udržal (zemřel 1938), J. Malypetr, do rozchodu se stranou v roce 1928 i K. Prášek (zemřel 1932).

Až do rozkolu způsobeného komunisty byla početně nejsilnější stranou **Československá sociálně demokratická strana dělnická**, která zůstala významnou státotvornou silou i po jejich odchodu a podporovala politiku Hradu. Měla silnou pozici v odborech prostřednictvím **Odborového sdružení československého**. Významní politici: V. Tusar (zemřel 1924), R. Bechyně, I. Dérer, A. Meissner a G. Habrmann (zemřel 1932).

Ke stranám, které výrazně podporovaly Hrad, se řadila i **Československá strana socialistická** (od roku 1926 **Československá strana národně socialistická**). Existující názorové rozdíly nedovolily její spojení se sociál-

Volby do poslanecké sněmovny Republiky československé v letech 1920, 1925, 1929 a 1935

Název politické strany – bloku	18. 4. 1920		
	hlasů	%	mand.
Čs. sociálně demokratická strana	1590 520	25,7	74
Čs. strana lidová	699 728	11,3	33
Čs. strana národně socialistická	500 821	8,1	24
Čs. národní demokracie	387 552	6,3	19
Republikánská strana československého venkova ¹⁾	603 618	9,7	28 ²⁾
Čs. živnostensko-obchodnická strana	122 813	2,0	6
Komunistická strana Československa	–	–	–
Národní sjednocení	–	–	–
Národní obec fašistická (r. 1929 Liga)	–	–	–
Autonomistický blok (Hlinkova a d.)	–	–	–
Hlinkova slovenská ľudová strana	–	–	–
Slovenská národní strana	242 045	3,9	12 ²⁾
Bund der Landwirte	241 747	3,9	11
Deutsche Nationalpartei	–	–	–
Deutsche national-sozialistische AP	328 735	5,3	15
Deutsche christ.-soz. Volkspartei	156 751	2,5	7
Deutsche soz. dem. Arbeitspartei	689 589	11,1	31
Sudetendeutsche Partei	–	–	–
Spojené strany německé (kromě soc. dem.)	129 013	2,1	6
Maďarsko–německá soc. dem.	108 546	1,8	4
Maďarsko–německá křesť. soc. strana	139 355	2,2	5
Országos Keresztényszocialista Párt	–	–	–
Spojené strany polské a židovské	–	–	–

¹⁾ Od roku 1922 přejmenována na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu

²⁾ Obě strany vytvořily společný poslanecký klub

Uvedeny jen bloky a strany pod zkrácenými názvy

25. 11. 1925			27. 10. 1929			19. 5. 1935		
hlasů	%	mand.	hlasů	%	mand.	hlasů	%	mand.
631 403	8,9	29	963 312	13,0	39	1034 774	12,6	38
691 095	9,7	31	623 522	8,4	25	615 877	7,5	22
609 153	8,6	28	767 571	10,4	32	755 880	9,2	28
284 601	4,0	13	359 533	4,9	15	–	–	–
970 940	13,7	45	1105 429	15,0	46	1176 593	14,3	45
286 058	4,0	13	291 238	3,9	12	448 047	5,4	17
934 223	13,2	41	753 444	10,2	30	849 509	10,3	30
–	–	–	–	–	–	456 353	5,6	17
–	–	–	70 857	0,9	3	167 433	2,0	6
–	–	–	–	–	–	564 273	6,9	22
489 111	6,9	23	425 052	5,7	19	–	–	–
35 435	0,5	–	–	–	–	–	–	–
571 765	8,0	24	–	–	–	142 399	1,7	5
240 918	3,4	10	189 071	2,6	7	–	–	–
168 354	2,4	7	204 096	2,8	8	–	–	–
314 438	4,4	13	348 097	4,7	14	162 781	2,0	6
411 365	5,8	17	506 750	6,9	21	299 942	3,6	11
–	–	–	–	–	–	1249 530	15,2	44
–	–	–	396 383	5,4	16	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–
–	–	–	–	–	–	–	–	–
98 337	1,4	4	257 231	3,5	9	291 831	3,5	9
–	–	–	104 539	1,4	4	–	–	–

Podle *Dějiny Československa od roku 1918 do roku 1945* (učebnice pro pedagogické fakulty, IV.), Praha 1967, s. 548–9

ními demokraty v jednotnou reformní socialistickou stranu. Popularitu straně dodávaly **Československá obec sokolská** a **Československá obec legionářská**, které s ní spolupracovaly. Významní politici: E. Beneš, J. Stříbrný (do vyloučení v roce 1926), V. Klofáč, J. Stránský (od vstupu v roce 1929), E. Franke.

Vlivu, který měla v politice první republiky **Československá národní demokracie**, neodpovídalo její poměrně slabé zastoupení v parlamentu. Podporovaly ji průmyslové a finanční kruhy a část české nacionalisticky zaměřené inteligence. Významní politici: K. Kramář, A. Rašín (zemřel na následky atentátu 1923), V. Dyk (zemřel 1931).

Československá strana lidová neutrpěla po válce takové volební ztráty, jak se očekávalo pro její aktivistickou politiku během války. Mezi katolíky si udržovala své stálé voličstvo a patřila proto mezi pět mandátově nejsilnějších stran. Významní politici: J. Šrámek, moravský politik M. Hruban.

Hlinkova slovenská ľudová strana (1918—1925 **Slovenská ľudová strana**) požadovala autonomii Slovenska. Jako katolická strana měla na Slovensku velký vliv. K pražské vládě byla v opozici, až na účast v občanské koalici v letech 1927—29. Významní politici: Andrej Hlinka (zemřel 1938), Jozef Tiso, Karol Sidor.

Na stavovském základě, podobně jako strana republikánská na venkově, byli spojeni měšťtí živnostníci a obchodníci v **Československé živnostenskoobchodnické straně středostavovské**. Po skromných začátcích se v posledních parlamentních volbách počtem mandátů vyrovnali národním demokratům. Významní politici: R. Mlčoch, J.V. Najman.

Komunistická strana československa (KSČ) patřila ke stranám nestáto-tvorným (nebyla členem žádné vládní koalice). Představitelé strany B. Šmeral, K. Gottwald.

V prvních poválečných volbách získala nejvíce hlasů mezi německými voliči **Německá sociálně demokratická strana dělnická (DSDAP)**. Od poloviny 20. let přešla k politice aktivní spolupráce s československým státem a od roku 1929 do roku 1938 byla součástí vládních koalic. Významní politici: L. Czech, W. Jaksch.

S československými republikány spolupracovala další německá aktivistická strana **Svaz německých zemědělců (BdL)**. Významný politik: F. Spina (zemřel 1938). K aktivistickým stranám patřila i **Německá křesťanskosociální strana lidová**. (R. Mayr—Harting).

Německá nacionálně socialistická strana dělnická (DNSAP) se konstituovala v roce 1919. Roku 1933 byla její činnost zastavena. Hlavní představitelé: R. Jung, H. Krebs.

Nejsilnější německou stranou od poloviny 30. let byla **Sudetoněmecká strana (SdP)**, vzniklá přejmenováním ze **Sudetoněmecké vlastenecké**

fronty (SHF), založené v roce 1933. Shromáždili se v ní stoupenci německých nacionálních stran, zakázaných vládou v roce 1933. Svou činností pomohla nacistickému Německu k odtržení československého pohraničí, provedenému Mnichovskou dohodou. Významní politici: K. Henlein, K.H. Frank.

Do poslanecké sněmovny se dostalo ještě několik německých a maďarských stran, jednou též společenství polských a židovských stran.

Československý politický systém se vyznačoval silnou závislostí poslanců na politické straně. Přispěl k tomu jak poměrný volební systém, tak **vázané kandidátky**. Volič si nemohl vybírat jednotlivé kandidáty, ale musel volit kandidátní listinu určité politické strany, která mu ji předkládala v závazném složení. Závislost kandidátů na straně podporovala u mnohých stran pevnou **stranickou disciplínu** — výjimku tvořila národní demokracie, zdůrazňující individualitu svých poslanců. Poslanec byl vázán rozhodnutím **poslaneckého klubu** v parlamentě. Rozešel-li se poslanec nebo senátor se svou stranou, mohl mu být rozhodnutím volebního soudu odebrán mandát (jak se stalo například u K. Práška nebo B. Vrbenkého). V parlamentní praxi docházelo k zákulisním jednáním představitelů jednotlivých stran, na jejichž základě pak poslanecké kluby hlasovaly. Politická rozhodnutí parlamentu významně ovlivňovala i zmíněná **Pětka** (respektive **Osmička**).

Správní uspořádání bylo upraveno **zákonem o župním zřízení** v roce 1920, který měl být proveden do pěti let. V praxi se tak stalo jen na Slovensku s tradicí župního zřízení, kde byly župy ustaveny v roce 1923. V Čechách, na Moravě a ve Slezsku bylo provádění odkládáno z obavy před převahou zvláště německé menšiny v některých oblastech (například župa českolipská a karlovarská). K obnovení země došlo v roce 1927 **zemským zřízením**, které mělo částečně uspokojit slovenské autonomisty. Byly vytvořeny čtyři země — **Česká, Moravskoslezská, Slovenská a Podkarpatoruská** — se zemskými zastupitelstvy, dále dělené na okresy a obce. Pro odpor hlavně katolického Slovenska se nepodařilo uskutečnit odstavku církve od státu.

Prozatímní ústava z 13.11.1918 dávala prezidentovi republiky jen málo pravomocí. Třebaže byla na zásah T.G. Masaryka v květnu 1919 prezidentská práva rozšířena, neměl prezident ani podle ústavy z roku 1920 možnost zasahovat do legislativy. Zvláštním zákonem bylo stanoveno, že T.G. Masaryk může být volen prezidentem doživotně, všichni další prezidenti už jen na dvě volební období. Masaryk byl zvolen celkem čtyřikrát — v letech 1918, 1920, 1927 a 1934. Jako osobnost s mimořádnou autoritou tak mohl až do své abdikace v roce 1935 příznivě ovlivňovat stranické spory a působit v duchu svého demokratického humanitního ideálu.

„V Československu demokracie se udržela mimo jiné také proto, že nikdy hlavní strany, umějíce se dohodnouti na kompromisu, nepocítily potřebu rozejít se příliš nepřátelsky a už k ní nesejíti . . .“

(Ferdinand Peroutka, *Budování státu*, 1936)

II/15 Rozkol v sociální demokracii

Naděje politické levice na zvrát vnitřních poměrů znovu stouply v létě 1920, kdy se během **rusko-polské války** dostala Rudá armáda až do nebezpečné blízkosti československých hranic. Na Slovensku a na Podkarpatské Rusi bylo vyhlášeno stanné právo. **Skupina levice** v sociální demokracii pod vedením Bohumíra Šmerala, dříve prorakouského aktivisty, která se snažila ve straně prosadit komunistické ideje, využila této situace k vyhrocení sporů s vedením strany. Vnitrostranícká krize vedla k odstoupení druhé Tusarovy vlády a 15. září 1920 ke jmenování **úřednické vlády** J. Černého. Sociálně demokratické vedení dlouho chtělo udržet jednotu strany, nyní však bylo více než jasné, že levice buduje *stranu ve straně*. Rozhodlo se proto odložit sjezd strany na prosinec a žádalo od sjezdových delegátů písemný závazek, že odmítají ideje **Třetí internacionály**. Levice uskutečnila **vzdorosjezd** v původním termínu a protiprávně zabrala redakci a tiskárnu v *Lidovém domě*, kde začala tisknout *Rudé právo*. Antonín Němec z vedení strany, na kterého byl tento majetek upsán, podal žalobu pro rušení držby. Po odmítnutí podřídit se soudnímu rozhodnutí, které nařizovalo akčnímu výboru levice vyklizení Lidového domu, tiskárny a redakce, zasáhla 9. prosince policie a četnictvo.

Sociálně demokratická levice vyhlásila na 10. prosince 1920 protestní stávkou. Vedení sociální demokracie a Československá strana socialistická stávku nepodporovaly, odmítli se jí zúčastnit i němečtí sociální demokraté. Následujícího dne Rudé právo vystupňovalo požadavek ke **stávce generální**. Stávka, která neměla v Praze levicí očekávanou odezvu, zachvátila zejména průmyslové oblasti (Kladno, Oslavany). *Rudé gardy* zabíraly továrny, nádraží, zemědělské podniky a statky. Na Moravě bylo vyhlášeno stanné právo. Po energickém zásahu a neústupném stanovisku vlády byla stávka 15. prosince odvolána. Měření sil radikální levice s vládou skončilo pro levice neúspěšně.

Organizačně se radikální levice konstituovala nejdříve v politicky nezralém prostředí Slovenska a Podkarpatské Rusi, kde byla ustavena v lednu 1920 komunistická strana. Rok nato bylo dovršeno rozštěpení německé sociální demokracie. Výkonný výbor vyloučil komunistickou skupinu za akční podporu české levice proti výslovnému zákazmu vedení. V květnu 1921 se konal v Praze ustavující sjezd české komunistické stra-

ny. **Kongres Kominterny** v Moskvě rozhodl o sjednocení všech národních komunistických stran v jednom státě. Tomuto požadavku bylo vyhověno na přelomu října a listopadu 1921, kdy byla v Praze ustavena jednotná **Komunistická strana Československa**. K československému státu zaujímal tato strana negativní postoj, její činnost byla řízena Kominternou (Komunistickou internacionálou), jejíž výkonný výbor (Exekutiva) sídlil v Moskvě. Sociální demokracie se jen pomalu vzpamatovávala z odchodu většiny členské základny, ale postupně se opět stala významnou státotvornou stranou – na rozdíl od KSČ, která vše podříдила snaze uskutečnit diktaturu proletariátu.

II/16 Zahraniční orientace

Československý stát vznikl za podpory mocností Dohody a jeho životním zájmem bylo zachování poválečného stavu, čili **versailleského systému**, garantovaného mírovými smlouvami. Zahraniční politika ČSR byla řízena E. Benešem od roku 1918 jako resortním ministrem a od roku 1935 i jako prezidentem a opírala se především o **spojenectví s Francií**. Zároveň však usilovala o vybudování samostatné zahraniční politiky, která někdy nebyla v souladu s francouzskými velmocenskými zájmy. E. Beneš proto vyvíjel velkou aktivitu ve *Společnosti národů* a stál u zrodu obranné koalice malých států střední a jihovýchodní Evropy proti revanšistickým snahám Maďarska. Základem této aliance, zpočátku Maďary posměšně nazývané **Malou dohodou**, byla československo-jugoslávská spojenecká smlouva ze srpna 1920. Po dvojím pokusu Karla Habsburského o návrat na uherský trůn v roce 1921 uzavřelo Československo podobnou smlouvu s Rumunskem a svazek byl dovršen rumunsko-jugoslávským spojenečtvím. Všechny členské státy Malé dohody patřily k francouzskému spojeneckému systému, upevňovanému v polovině 20. let **bilaterálními smlouvami** (roku 1924 francouzsko-československou, 1926 francouzsko-rumunskou a 1927 francouzsko-jugoslávskou). Československo však nesdílelo přání Francie připojit k Malé dohodě i Polsko, i když hraniční spory byly smluvně vyřešeny československo-polskou smlouvou na sklonku roku 1921. Přes velké úsilí Československa o upevnění malodohodové aliance se nedařilo ve všech případech koordinovat zahraniční politiku a svazek byl oslabován rozpory hospodářských zájmů. Ty se týkaly i poměru k SSSR. Benešem uzavřená obchodní dohoda z roku 1922, i když nebyla spojena s uznáním SSSR *de iure*, zůstala izolovaná a nebyla ratifikována.

S **Německem a Rakouskem** navázalo Československo od počátku **korrektní sousedské vztahy**. ČSR uzavřela jako první z dohodových států v roce 1920 obchodní smlouvu s Německem a o tři roky později v *rúr-*

ském konfliktu zachovala přes nátlak Francie neutralitu. K jejím prvořadým zájmům však patřilo zachování samostatnosti Rakouska. Politická orientace ČSR na Francii postrádala pevnější hospodářský základ, protože tomu bránily tradiční hospodářské vazby i geografická poloha. Vyváženou zahraniční politikou se Československu podařilo do poloviny 20. let vybudovat solidní mezinárodní postavení v Evropě.

II/17 Švehlovy vládní kabinet

Po intermezzu Černého úřednické vlády a přechodného Benešova kabinetu se rozjitřená **vnitropolitická scéna** stabilizovala. V červnu 1922 byli amnestováni komunisté, odsouzení v souvislosti s prosincovou stávkou a nepokoji roku 1920. Podařilo se odstranit nejtěžší důsledky poválečného hospodářského rozvratu. Dovozem obilí a potravin byl saturován domácí trh, vývoz cukru a chmele přinášel devizy, průmyslová výroba se dostala na více než 80% předválečného stavu. **Hospodářský život** byl liberalizován v roce 1921 zrušením většiny opatření k řízení hospodářství, zavedených za války.

Do čela nové parlamentní vlády (opět **všenárodní koalice**) byl v říjnu 1922 jmenován A. Švehla, výrazná osobnost republikánské (agrární) strany, po rozkolu v sociální demokracii nejsilnější politické strany. Kabinet tolerovala i většina německých stran, které ukončily obstrukční politiku v parlamentě. Patřil k nejstabilnějším za celé období republiky, přestože musel překonávat důsledky **hospodářské krize**, která zasáhla v letech 1921—23 celou Evropu. Rašínově deflační politice, směřující ke zhodnocení koruny, se podařilo zastavit poválečný inflační vývoj, i když vysoký kurs koruny na čas znevýhodnil exportní odvětví průmyslu. Stal se však základem **hospodářského vzestupu** druhé poloviny 20. let. Těžkou ztrátou pro kabinet byla proto Rašínova smrt v únoru 1923 na následky atentátu, spáchaného bývalým komunistou Soupalem. Tato událost urychlila přijetí **zákona na ochranu republiky**, udělujícího vládě pravomoci ke zpřísnění trestů za rozvracení republiky. Zákon se měl stát prostředkem obrany demokratického systému před nebezpečím levicových i fašistických diktatur, šířícím se v tehdejší Evropě (komunistické povstání v Hamburku a Hitlerův „*pivní puč*“ v Mnichově na podzim 1923, Mussoliniho „*pochod na Řím*“ v říjnu 1922).

V Československu nedošlo k výraznějšímu vzestupu radikálních nálad. Český fašismus zůstal jevem zcela okrajovým. Závažnější byla radikalizace **Slovenské ľudové strany**, která na žilinském sjezdu na podzim 1922 formulovala svůj autonomistický program, a kde začala nabývat na vlivu skupina kolem V. Tukey. Nebezpečnější formy měl fašismus v německém prostředí ČSR, reprezentovaný **Německou nacionálně socialistickou**

stranou (DNSAP) a orientující se výrazně na nacionální socialismus v Německu a Rakousku. Během tří let trvání všenárodní koalice sílily **odstředivé tendence** až k demisi vlády. Sociální demokraté a socialisté vystupovali proti zavádění pohyblivých ochranných cel na zemědělské produkty, prosazovaných agrárníky, a v debatě o návrhu zavedení státního svátku v den upálení Mistra Jana Husa narazili na tuhý odpor katolických lidovců. Konflikt měl i mezinárodní odezvu, neboť na protest proti účasti prezidenta Masaryka a představitelů vlády na Husových oslavách 6.7.1925 přerušil Vatikán diplomatické styky s Československem. K jejich obnově došlo až podpisem *modu vivendi* v roce 1928.

Parlamentní volby v listopadu 1925 ukázaly, že obnova všenárodní koalice není možná. Agrárníci sice posílili své pozice a také katolické strany v českých zemích i na Slovensku získaly. Propadla však národní demokracie a sociální demokraté ztratili na úkor výrazných zisků komunistů. Mezi německými stranami dostali největší počet hlasů agrárníci (BdL) a křesťanští sociálové. Obě strany se stavěly příznivě k aktivnímu podílu na vládě a tedy spolupráci s československým státem. Protože krátký pokus o obnovu předchozí koalice, rozšířené o živnostníky, neuspěl stejně jako další úřednický kabinet J. Černého, spočívala třetí Švehlova vláda (1926—1929) na **koalici občanských stran**, do které vedle českých stran (agrární, lidové a živnostenské) vstoupili i zástupci dvou zmíněných německých aktivistických stran, za nimiž stálo více než 70% německých voličů. Obě socialistické strany přešly do opozice, do vlády vstoupila později ještě na čas Hlinkova ľudová strana a národní demokraté. Odchod ľudáků byl spojen s odsouzením V. Tukey za protistátní činnost na podzim 1929. Švehlova vláda iniciovala řadu důležitých **zákonů**, mimo jiné o *pevných agrárních clech* (1926) a *kongruový zákon* (stát vyplácel kněžím doplatek do výše nejnižšího stanoveného příjmu duchovního ve veřejné duchovní správě), zákon o *jednotné organizaci státní správy*, jímž se od 1. ledna 1928 zavádělo zemské zřízení, byla provedena **daňová reforma** ministra financí Karla Engliše. Jejich dopad však byl částí politických sil kritizován. Efekt **zemského zřízení**, které vytvořením země moravskoslezské znemožnilo správní samostatnost převážně německého Slezska, neposiloval německý aktivismus, sjednocení státní správy také oslabilo dosavadní samosprávné instituce. Uzákonění vysokých agrárních cel nevyhovovalo exportnímu průmyslu a kongruový zákon odporoval zásadě odluky církve od státu. Jednoznačnou podporu našlo naproti tomu **znovuzvolení T.G. Masaryka prezidentem** v květnu 1927 (247 hlasů, 54 hlasů pro komunistického kandidáta V. Šturce, 60 neplatných hlasů). Od března 1928 zastupoval A. Švehlu, stíženého těžkou chorobou, J. Šrámek. Po Švehlově demisi v únoru 1929 byl do čela vlády postaven představitel **hradního křídla** agrární strany F. Udržal.

II/18 Rozpad občanské koalice

Nejen autonomistické snahy Hlinkovy ľudové strany, ale i růst nacionalismu české národní demokracie, která se projevila v publicistické kampani proti politice Hradu a zvláště proti osobě E. Beneše na jaře 1929, nepřispívaly ke stabilitě pragmatické koalice agrární a lidové strany. Předčasné vypsané volby v říjnu 1929 potvrdily pozici republikánské (agrární) strany, ale i vzestup demokratických socialistických stran (národních socialistů a českých i německých sociálních demokratů). Ztráty naproti tomu znamenaly vládní německé strany (agrární a křesťansko-sociální), poklesl počet hlasů odevzdaných komunistům. **Rozkol uvnitř komunistické strany**, vyvolaný stále agresivnější bolševizací, prosazovanou Gottwaldovým křídlem, spojenou s nekritickou závislostí na direktivách Komunistické internacionály, vedl ke ztrátě věrohodnosti u těch voličů, kteří sice sympatizovali s rovnostářskými hesly komunistů, nebyli však ochotni dát jim mandát k rozbití republiky. A že k tomuto cíli KSC směřuje, dal nezakrytě najevo Gottwald ve svém prvním parlamentním projevu v prosinci 1929, kde mimo jiné prohlásil:

„A my, my jsme stranou československého proletariátu a naším nejvyšším revolučním štábem je skutečně Moskva. A my se chodíme do Moskvy učit, víte co? My se od ruských bolševiků do Moskvy chodíme učit, jak vám zakroutit krk. (Výkřiky) A víte, že ruští bolševici jsou v tom mistry. (Hluk. Výkřiky).“

Druhá Udržalova vláda, sestavená po volbách 1929, ve které bylo zastoupeno osm politických stran, byla obrazem vzrůstající polarizace politických sil; strany dosavadní koalice nemohly sestavit vládu, opírající se o většinu v parlamentě. Stávající koalice byla tedy rozšířena o obě socialistické strany na **širokou koalici**.

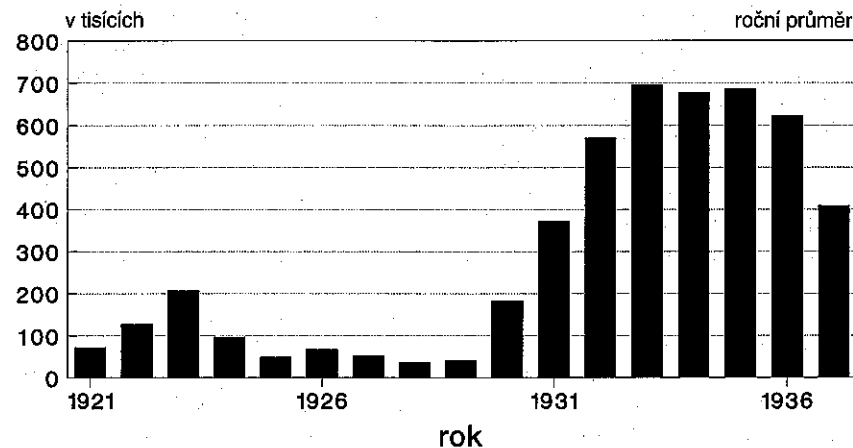
II/19 Hospodářská konjunktura 1924–1929 a světová hospodářská krize

Překonání poválečných obtíží a vytvoření stabilní československé měny sice nevedlo k odstranění chronických nedostatků československé ekonomiky, která byla nejen regionálně nevyvážená, ale v některých odvětvích předimenzovaná (cukrovarnictví, sklářství, textilní průmysl), vytvořilo však spolu s celkovým oživením světového hospodářství v polovině 20. let předpoklady k hospodářskému vzestupu. V roce 1925 dosáhlo Československo objemu průmyslové výroby z roku 1913 a do roku 1929 prožívalo výraznou **konjunkturu**. Hospodářský růst byl dynamický, více se však na něm podílely české země než Slovensko a Podkarpatská Rus. Byly budovány nové závody s vyspělejší technikou, produktivita práce rostla se za-

váděním racionálních metod řízení (Baťa, Škodovka). Do začátku 30. let byl elektrifikován téměř veškerý průmysl a více než 80 % domácností. **Životní úroveň** nejen v českých zemích, ale i na Slovensku byla přes veškeré rozdíly vyšší než před válkou. Klesal počet nezaměstnaných, nejnižšího stavu dosáhl v letech 1928–29. Nezaměstnaným byl vyplácen státní příspěvek, závislý na členství v odborové organizaci (*gentský systém*). Československo se zařadilo mezi středně hospodářsky rozvinuté státy, ve výši národního důchodu na obyvatele předstihlo například Rakousko, Maďarsko, ale i Itálii.

Příznivý hospodářský vývoj, který se týkal i zemědělství, však netrval dlouho. Na sklonku 20. let se ukázalo, že konjunktura československého zemědělství byla udržována spíše celní ochranou než využitím vnitřních zdrojů (mechanizace, racionalizace). **Agrární krize** postihla nejdříve, už v roce 1928, zemědělskou výrobu, orientovanou na vývoz. Byla provázena prudkým poklesem cen všech zemědělských produktů. Na podzim 1929 vypukla **světová hospodářská krize**, jež poněkud opožděně zasáhla i Československo, kde kulminovala v létě 1933 a odeznívala déle než v ostatních zemích. Zprvu byl postížen hlavně spotřební průmysl, po roce 1931 i ostatní odvětví. Vývoz poklesl na třetinu předkrizového stavu, průmyslová výroba na zhruba 60 % úrovně roku 1929. Prudce rostla **nezaměstnanost**, v březnu 1933 bylo úředně registrováno na 978 000 nezaměstnaných.

vývoj nezaměstnanosti v ČSR 1921–1937

II/20 Protikrizová opatření a politické důsledky krize

Agrárníky vedené vládou široké koalice (po odstoupení F. Udržala v říjnu 1932 nastoupil na jeho místo J. Malypetr) se musely vyrovnat s tíživým dopadem hospodářské krize. Prosadily rozsáhlé **státní zásahy do hospodářství**, především zvýšily agrární cla (1930), regulovaly vývoz a dovoz, zasahovaly do úvěrových poměrů, zavedly obilní monopol (1934). K prosazení těchto protikrizových opatření zmocňoval vládu **zákon o mimořádné moci nařizovací** z 9. června 1933, prodlužovaný až do léta 1937. Zákon zpočátku vzbuzoval obavy z prosazení totalitních tendencí, protože vyřazoval z rozhodování o zákonech parlament. Na rozdíl od zmocňovacího zákona, zavádějícího nacistickou diktaturu v sousedním Německu, byl však československý zákon výslovně omezen na hospodářskou sféru. Ke zmírnění nejtíživějších **sociálních dopadů krize** sloužilo zvýšení státních příspěvků v nezaměstnanosti, nouzové stravovací a poukázkové akce, komunální a veřejné práce i odklad exekucí zadlužených podniků. Tato opatření však neřešila příčiny krizového stavu. Udržalova vládní politika nebyla podložena programem, který by systematicky řešil situaci, a vláda byla nucena stále častěji sahát k **represivním opatřením**, aby tlumila výbuchy sociální nespokojenosti, hladové demonstrace a stávkové. Koncept řešení krize, založený na zahraničních zkušenostech, vypracoval nový premiér J. Malypetr.

Sociální radikalizace byla provázena **radikalizací nacionalistickou**. Čeští fašisté a pravé křídlo národní demokracie využili krize k protiněmeckým a protizidovským nepokojům (například v září 1930 v Praze proti německým zvukovým filmům nebo v listopadu 1934 v souvislosti s předáním insignií německou univerzitu Karlově univerzitě). Vzestup nacistického hnutí v Německu, který vyvrcholil 30. ledna 1933 jmenováním Hitlera kancléřem, povzbuzoval fašisty všech národností. **Národní obec fašistická** se za účasti R. Gajdy pokusila v polovině ledna 1933 o puč útokem na kasárna v Brně-Židenicích. Puč byl bez problémů potlačen a vláda se distancovala od extrémního šovinismu všech odstínů. Přesto se i v řadách některých vládních stran množily hlasy, požadující vládu silné ruky — autoritativní demokracii. Pravicové tendence ovládly **Národní ligu J. Stříbrného**. Na Slovensku zosílila kritiku vlády **Hlinkova strana**. Oslavy založení prvního křesťanského kostela knížetem Pribinou v Nitře v srpnu 1933 se Hlinkovým vystoupením zvrhly v propagaci slovenských autonomistických požadavků a dostaly výrazně protičeský charakter.

V roce 1934 vystoupila KSČ před prezidentskými volbami proti T.G. Masarykovi s kampaní, jejímž heslem bylo — „*Ne Masaryk, ale Lenin*“. Prezidentskou volbu komunisté znevážili tak, že K. Gottwald se třemi funkcionáři KSČ unikli trestnímu stíhání jen útekem do SSSR. K největšímu rozmachu bojovného nacionalismu však došlo mezi sudetskými Němci.

Objektivně existující tíživější dopad hospodářské krize v pohraničních oblastech s převážně spotřebním průmyslem, provázený procentuálně vyšší nezaměstnaností než v českých zemích, nahrával nacionálně vyhocené agitaci německých **nacionálních socialistů** v ČSR. Stále větší část německého obyvatelstva se odkláněla od aktivistických stran a naslouchala demagogickému obviňování vlády ze záměrného neřešení důsledků krize v pohraničí a z diskriminace Němců. Sítilo volání po autonomii německy osídlených oblastí a propagace nacistických myšlenek. Proti organizování protistátních akcí a spojení s nacisty v Německu zasáhla československá justice odsouzením členů polovojenských organizací, spojených s DNSAP, *Volkssportu* v září 1932, později i *Jungsturmu*.

Fakt, že ČSR byla obklopena státy s více či méně protidemokratickými režimy, Beckovým Polskem, Horthyho Maďarskem, Dolfusovým Rakouskem a Hitlerovou nacistickou říší, zvyšoval vnitropolitické napětí a vláda byla nucena sáhnout k **obraným opatřením**, která objektivně omezovala demokratické svobody. Tato omezení se však nikdy nedotkla podstaty parlamentní demokracie. V červenci 1933 byly přijaty **zákony o tisku a mimořádných opatřeních**, umožňující zákazy protistátního tisku a přísnější stíhání protistátní činnosti, zvláště státních zaměstnanců. V říjnu téhož roku byla zakázána činnost sudetoněmeckých nacionalistických stran (DNSAP a DNP) a schválen **zákon o zastavování činnosti a rozpouštění politických stran**.

II/21 Československo a Evropa 1925—1935

První známkou oslabení zahraničně politického postavení Československa bylo uzavření **locarnských dohod**, které ve svých důsledcích znamenaly obnovu velmocenského postavení Německa. Dohody, uzavřené v Locarnu v říjnu 1925, garantovaly západní hranice Německa. Francie tak získala mezinárodní záruky své bezpečnosti, neprosadila však podobnou garanci pro své východní spojence, Polsko a Československo. S oběma státy sice Německo a Francie uzavřely arbitrážní smlouvy, ty však nebyly zahrnuty do locarnských dohod a neznamenaly mezinárodní zajištění nezměnitelnosti východních hranic Německa. Snahy o kompenzaci tohoto negativního účinku dohod upevněním francouzského spojeneckého systému nebyly úspěšné. Pozitivem locarnských jednání bylo následující začlenění Německa do Společnosti národů, které spolu s počínající érou hospodářské prosperity vzbudilo naděje na posílení tendencí k mírovému a kolektivnímu řešení mezinárodních konfliktů.

Následky **světové hospodářské krize 1929—34** se však brzy neblaze promítly v celém systému mezinárodních vztahů v Evropě. Rostly hospodářské problémy Malé dohody, Československo nedokázalo absorbovat

agrární produkty svých balkánských spojenců, kde získávalo hospodářský a politický vliv Německo. Československu se ale podařilo iniciovat akci Společnosti národů, která v roce 1931 zabránila užšímu hospodářskému sblížení Německa s Rakouskem **celní unií**, to jest hrozící přípravě *anšlusu*. Mezinárodní prestiž Společnosti národů však utrpěla záhy nato, když nedokázala zabránit japonské agresi v Mandžusku. Po příchodu Hitlera k moci v Německu se **ohrožení Československa** zvyšovalo úměrně rostoucí agresivitou nacistické politiky a neúspěchy snah o vytvoření protiváhy systémem **kolektivní bezpečnosti**. Německo vystoupilo už v roce 1933 ze Společnosti národů a opustilo odzbrojovací konferenci, fašistická Itálie posilovala své pozice v Rakousku, Maďarsku, od poloviny 30. let i v Jugoslávii. V Jugoslávii a Rumunsku se dostaly k moci královské diktatury. Odcizování mezi malodohodovými spojenci, zvláště mezi Jugoslávii a Československem, nezabránilo ani formální upevnění tohoto svazku přijetím *Organizačního statutu* v únoru 1933 (*Stálá rada, Sekretariát a Hospodářská rada*).

Rozklad francouzského spojeneckého systému se Hitlerovi podařilo urychlit izolací Polska, s nímž uzavřel v únoru 1934 pakt o neútočení. Hrozba silících fašistických diktatur vedla SSSR k dočasnému odložení nedůvěry k západním mocnostem a v roce 1934 ke vstupu do Společnosti národů. Na připojení Sárska k Německu po plebiscitu v lednu 1935 a zavedení všeobecné branné povinnosti Hitlerem odpověděla Francie podpisem spojenecké smlouvy se SSSR v květnu 1935. Podobnou smlouvu, vázanou na ni, uzavřelo i Československo. Tento svazek nebyl ovšem akceptován jeho malodohodovými spojenci. Británie, zaměstnaná problémy Britského společenství národů, zvolila v Evropě taktiku **usmířování** (*appeasementu*) hitlerovského Německa, kterému Československo stálo v cestě k zatím tajně vyhlášenému cíli dobytí **životního prostoru** (*Lebensraum*) na východě. Hitlerovi se podařilo mírovými frázemi zainteresovat Británii, se kterou uzavřel v červnu 1935 námořní dohodu, i na mezinárodním řešení sudetoněmecké otázky.

II/22 *Boj československé demokracie o přežití*

Na protest proti devalvaci koruny opustila v únoru 1934 národní demokracie vládní koalici a nevstoupila do druhé Malypetrovy vlády. Národní demokracie se začala sblížovat s fašisticky orientovanou Národní ligou J. Stříbrného a Národní frontou v pravicový blok, který před **parlamentními volbami 1935** vytvořil *Národní sjednocení*. V květnových volbách však Národní sjednocení pod vedením K. Kramáře neuspělo. Své postavení si přes malé ztráty udržely vládní strany. Komunisté zůstali počtem mandátů na stejné úrovni. O to větší rozruch přinesly volby v německém politickém tá-

boře. **Sudetoněmecká strana (SdP)** se stala největší politickou stranou v republice. Tento název přijala Henleinova Sudetoněmecká vlastenecká fronta, která se po svém založení v roce 1933 zpočátku prezentovala jako nadstranické hnutí, sjednocující všechny sudetské Němce. Nacionalistické zaměření a orientace na lidové vrstvy znamenaly, že brzy našla společnou řeč s nacionalisty rozpuštěných stran a navázala styky s Hitlerovou NSDAP. Jedině systém přidělování poslaneckých mandátů umožnil republikánské straně ve sněmovně převahu jednoho poslance nad SdP a tím i právo sestavit novou vládu. Obě vládní německé strany, agrární a sociálně demokratická, stejně jako křesťanští sociálové, zaznamenaly katastrofální úbytek voličstva. K hnutí Konráda Henleina se tak přihlásily hrozivé dvě třetiny veškerého německého obyvatelstva.

Na podzim 1935 došlo ve vedení republikánské strany k posunu doprava. Předsedou strany byl zvolen Rudolf Beran, ve funkci premiéra vystřídal Jana Malypetra slovenský agrárník Milan Hodža. Za této situace abdikoval ve svých 85 letech prezident Masaryk a doporučil za svého nástupce **Edvarda Beneše**. Protikandidát pravice B. Němec se den před volbou vzdal své kandidatury a Beneš byl v prosinci 1935 zvolen **druhým prezidentem republiky** rozhodující většinou hlasů. Funkci ministra zahraničí převzal premiér Hodža, v únoru 1936 ho vystřídal přívrženec Hradu Kamil Krofta. Demokratická ČSR se stala útočištěm **politické emigrace** z Německa a Rakouska. Přijalo uprchlíky před nacismem všech politických směrů a Praha se stala významným střediskem antifašistické německé a židovské kultury a publicistiky.

Hitler, povzbuzen pasivitou Británie a Francie i zlepšením vztahů s Mussolinim, kterému dal volnou ruku k přepadení Habeše, vypověděl locarnské dohody a na jaře 1936 obsadil vojensky demilitarizované Porýní. Francie reagovala jen formálním protestem. **Německo-italské spojení** bylo pak v říjnu 1936 upevněno oficiální smlouvou. V občanské válce ve Španělsku intervenovala Itálie i Německo na straně Francových fašistů. Československo se připojilo k politice neintervence. Silícímu tlaku na republiku se československá zahraniční politika snažila čelit pokusem o aktivizaci Malé Dohody. *Hodžův plán* pro Podunají však narazil nejen na odpor Itálie a Německa, ale i ostatních velmocí a Jugoslávie. Doma inicioval M. Hodža jednání o zlepšení postavení německé menšiny s třemi aktivistickými německými stranami s novým vedením (W. Jaksch, G. Hacker, H. Schütz). V únoru 1937 byla přijata **dohoda o národnostním vyrovnání**, které mělo zlepšit hospodářskou a sociální situaci v pohraničí a upravit zde státní správu podle národnostního klíče. SdP však toto řešení odmítla a dala přednost přímým kontaktům s Hitlerem.

„Vůdce oznámil, že má v úmyslu v krátké době vyřešit československý problém. Nemůže již trpět, aby Němci byli utlačováni, nebo aby se na Němce střídalo . . . Smysl návodu, který dal vůdce Henleinovi, byl ten, aby ze strany SdP byly klade-ny požadavky, které jsou pro československou vládu nepřijatelné . . . Za události je prozatím odpovědný Henlein sám. Je však třeba pracovat v úzké spolupráci. Henlein shrnul vůdci své pojetí takto: Musíme tedy stále žádat tolik, abychom nikdy nemohli být uspokojeni. S tímto pojetím vůdce souhlasil.“

(Zápis ze schůzky Adolfa Hitlera s Konrádem Henleinem a Karlem Hermannem Frankem, březen 1938)

II/23 Republika ve smrtelném nebezpečí

Hitler dal v únoru 1938 ve veřejném projevu jasně najevo, že problém sudetských Němců bude podle jeho představ vyřešen pouze připojením německy osídlených oblastí v ČSR k říši, když prohlásil, že „osvobodí 10 miliónů Němců“ žijících v zahraničí. Kruh okolo ČSR se začal svírat po připojení Rakouska k Německu v březnu 1938. Oznámení československé vlády, že přistoupí k vypracování národnostního statutu, který bude řešit menšinové otázky v rámci jednotného státu, nenašlo patřičnou odezvu. Posílená SdP stupňovala nátlak na německé **novoaktivistické hnutí** — Svaz zemědělců byl rozpuštěn, Německá křesťansko-sociální strana zastavila činnost a jejich ministři podali na konci března ve vládě demisi. Poslední rezignovala i německá sociální demokracie. Připojení (*anšlus*) Rakouska nejen znásobilo potenciál nacistické říše a ukázalo, že Británie a Francie nejsou ochotny riskovat válečné střetnutí s Hitlerem kvůli problémům střední Evropy, oslabilo však přímo i **obranyschopnost ČSR**. Hranice s Německem se prodloužila z 1 539 km na 2 117 km o úsek rakouské hranice, s jejímž opevněním počítal generální plán výstavby pohraničních opevnění až v dalších etapách výstavby (zhruba do roku 1942).

Na sjezdu SdP v Karlových Varech 24. dubna 1938 vyhlásil Konrad Henlein osmibodový program. **Karlovarské požadavky** obsahovaly uznání úplné rovnoprávnosti německé národní skupiny s českým národem, vytvoření uzavřeného německého národního území s německou samosprávou a úplnou svobodu přiznání se k německému národu a k *německému světovému názoru*, k nacionálnímu socialismu. Henlein prohlásil, že tento program je minimální a naznačil tak, že usiluje o připojení požadovaného autonomního území k Hitlerově říši. Podle Hitlerových pokynů chystala SdP politické podmínky pro německý válečný úder proti ČSR, který pod krycím názvem *Fall Grün* připravoval německý generální štáb od dubna

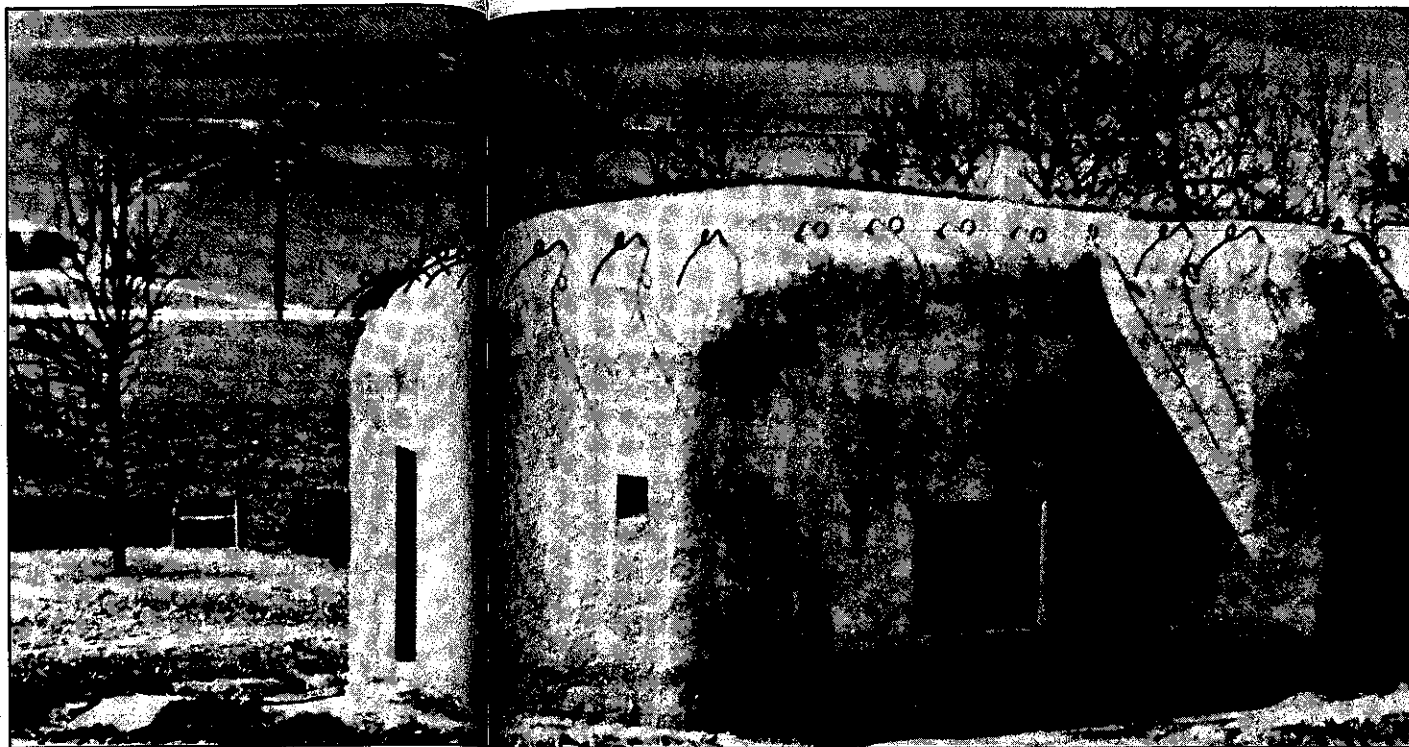
1938. V květnu připravený vládní návrh národnostního statutu SdP odmítla. Nepokoje v pohraničí v souvislosti s blížícími se volbami do obecních zastupitelstev a přesuny německých vojsk v blízkosti československých hranic přiměly československou vládu 20. května k vyhlášení **částečné mobilizace**. Rychlý a vysoce organizovaný průběh částečné mobilizace 21. května a její mezinárodní ohlas odradily Německo od jakékoliv akce. Proti akutnímu nebezpečí německého útoku byly rozhodnuty bránit republiku převažující části politických sil vládních stran (republikánské, lidové, sociálně demokratické, národně socialistické, od března 1938 jako součást koalice i nacionalistické Národní sjednocení), skupina kolem Hradu, široké občanské hnutí (petici *Věrní zůstaneme*, iniciovanou představiteli české kultury, podepsalo od května do září 1938 přes milión občanů), ale i komunisté a čeští fašisté (NOF, Národní liga), němečtí sociální demokraté, říšskoněmecká a rakouská emigrace a trosky německého aktivismu.

Francie se ovšem již zcela podřizovala britské politice appeasementu z obavy před vtažením do války s Hitlerem kvůli spojenecké smlouvě s Československem, o jejíž „*sporné hodnotě*“ se vyjádřil francouzský ministr zahraničí G. Bonnet na začátku srpna. Tehdy se do Prahy chystal lord Walter Runciman jako prostředník, který měl posoudit situaci německé menšiny v ČSR. V průběhu pobytu **mise lorda Runcimana** v ČSR odmítla SdP třetí a čtvrtý plán E. Beneše na řešení sudetoněmecké otázky a po Hitlerově projevu 12. září na sjezdu NSDAP v Norimberku se pokusila o **převrat v pohraničí**. Ten však byl vládou rezolutně potlačen a jeho vůdcové uprchli do Německa. Za hranicemi pak zorganizovali ozbrojené dobrovolné oddíly *Sudetendeutsches Freikorps*. V den odjezdu Runcimanovy mise 16. září vláda SdP zakázala. Z Runcimanovy zprávy britské vládě vyplynulo, že další spolužití Čechů a Němců v jednom státě není možné. Tento závěr podpořil Chamberlainovo stanovisko, že je nutné vyhovět Hitlerovým požadavkům na připojení pohraničních území ČSR k Německu.

II/24 Mnichov

Na základě Hitlerových požadavků, sdělených britskému premiérovi Nevillu Chamberlainovi na **schůzce v Berchtesgadenu** 15. září 1938, vypracovala britská a francouzská vláda plán na odstoupení pohraničních oblastí ČSR s více než 50% německého obyvatelstva Německu. Tento plán byl ultimativní formou předložen československé vládě 19. září. Vláda odmítla. Teprve po dalším tvrdém nátlaku britského a francouzského vyslance v Praze na E. Beneše 21. září vyslovila vláda v šest hodin ráno souhlas s odstoupením požadovaných území. Zpráva o tom vyvolala mohutnou demonstraci v Praze a mnoha českých městech. V Praze se občané nerozešli

*Soustava betonových pevnůstek
z roku 1938 (v pozadí je vidět
jejich spojení zákopy)*

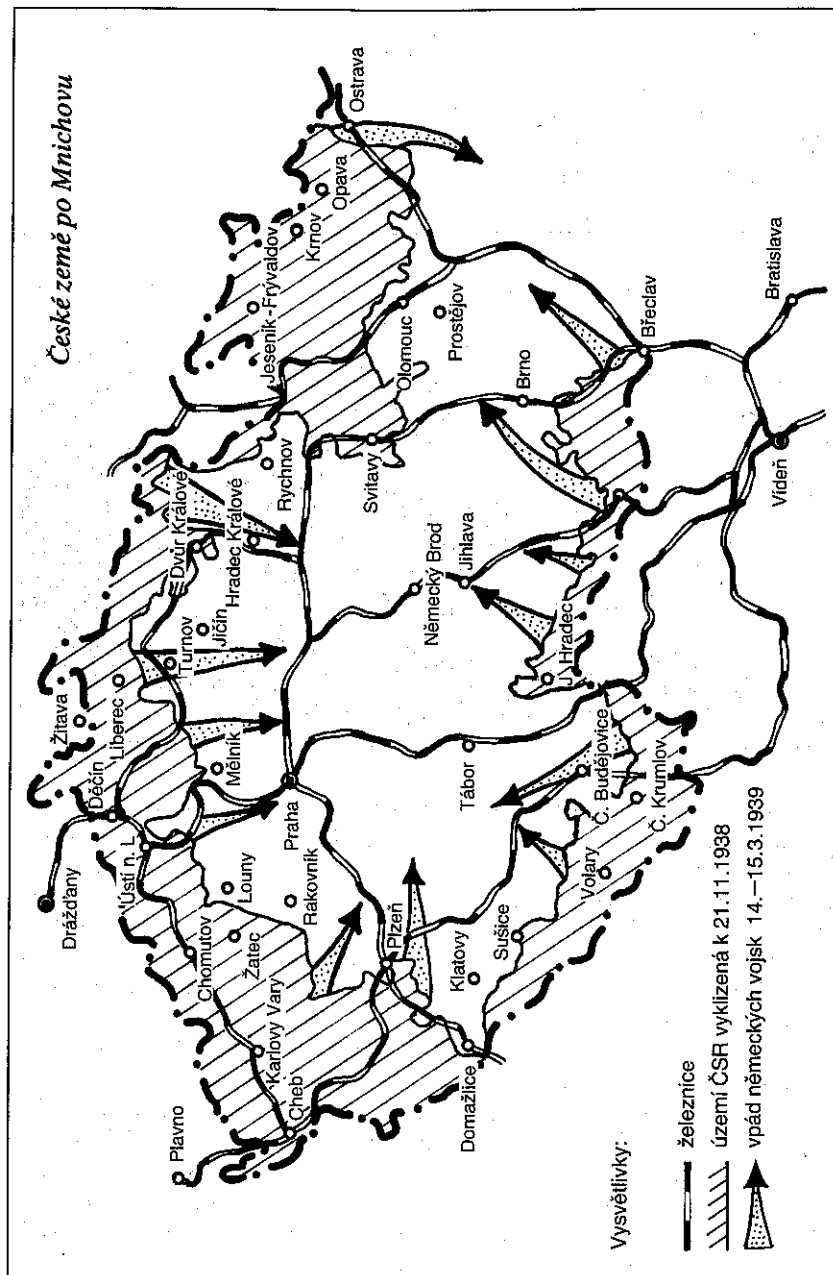

celou noc. Druhý den Hodžova vláda odstoupila. **Výbor na obranu republiky**, vytvořený skupinou poslanců v čele s Ladislavem Rašínem, synem Aloise Rašína, svolal veřejnou manifestaci. Před sněmovnu Národního shromáždění – Rudolfinum – přišlo čtvrt miliónu lidí. Jmenování nové vlády generála Jana Surového prezidentem Benešem vzbudilo ve veřejnosti naději, že se republika bude bránit.

Chamberlain se sešel podruhé s Hitlerem 22. září v **Bad Godesbergu**. Oznámení, že Československo přijalo jeho požadavky, Hitlera neuspokojilo, nyní už žádal i splnění územních nároků Polska a Maďarska. Surového vláda prohlásila Hitlerovy podmínky z Godesbergu za nepřijatelné a následujícího dne vyhlásila **všeobecnou mobilizaci**. Hitler demonstroval svou neústupnost a varoval britského velvyslance v Berlíně, že nepřijme-li československá vláda do 28. září 14 hodin godesbergské podmínky, zahájí Německo válku proti ČSR. Chamberlain přistoupil na tento nátlak a oznámil Hitlerovi dopisem, že může dostat „*vše podstatné*“ bez jediného výstřelu. Z iniciativy britské a americké diplomacie a podnětu Mussoliniho se tak

29. září 1938 sešla v **Mnichově** konference velmocí za účasti Adolfa Hitlera, Benita Mussoliniho, britského premiéra Nevilla Chamberlaina a francouzského premiéra Edouarda Daladiera k jednání o německých požadavcích. Po půlnoci na 30. září podepsali přítomní dohodu, která plně akceptovala německé představy. Československo, jehož zástupci nebyli k jednání přizváni, bylo donuceno diktátem evropských velmocí odstoupit ve dnech 1. až 10. října 1938 své pohraničí Německu. V průběhu října provedlo Polsko některé úpravy hranic ve svůj prospěch (na základě ultimáta) a 2. listopadu byla **Vídeňskou arbitráží** přičtena Maďarsku jižní území Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Československo se tomuto diktátu, spolupodepsanému jeho hlavním spojencem – Francií – podřídilo. Jedinou alternativou při tehdejší mezinárodní situaci, nereálnosti pomoci ze strany SSSR a nespolehlivosti malodohodových spojenců by byla osamocená válka s Německem, na kterou nebylo Československo dostatečně vyzbrojeno. Pohraniční opevnění (jež navíc neodpovídala nové strategii útočné války) byla teprve ve výstavbě,

proti tři a půl milionové německé armádě by stálo jeden a půl miliónu československých vojáků. To vše, spolu s hrozbou útoku z polské a maďarské strany, dovedlo E. Beneše 30. září 1938 k závěru, že je nutno nadiktované podmínky přijmout.

„Promiňte pane prezidente, že s vámi nesouhlasíme. Na tomto hradě vládli čeští králové samostatnému státu a určovali často dějiny Evropy. Zde na tomto hradě se ale nikdy neustupovalo. Měli jsme se bránit. Ustoupili jsme sami. Příští generace nás odsoudí, že jsme bez boje odevzdali své kraje. V čem má národ vidět sílu a v co má věřit, když jsme mu vzali armádu, která bez výstřelu opustí pozice? K té cizí zbabělosti připoujeme zbabělost vlastní. Je pravda, že jiní nás zradili, ale my zrazujeme sami sebe.“

(Záznam z jednání Výboru na obranu republiky 30. září 1938, vystoupení Ladislava Rašína.)

III. KULTURNÍ OVZDUŠÍ PRVNÍ REPUBLIKY

III/1 Kultura první republiky

Modernismus, zrozený na přelomu století, který se projevil ve všech oblastech kultury už před 1. světovou válkou, našel v republice příznivé klima. Rok 1918 tak sice nebyl zásadním mezníkem kultury, vytvoření samostatného československého státu však posílilo sebevědomí českých a slovenských umělců a poskytlo příznivější možnosti pro uplatnění podnětů evropské kultury. Oddělením od rakousko-uherské monarchie s převažující německou a maďarskou kulturou se zvýšily šance na **svěbytný kulturní rozvoj Čechů a Slováků**. Politická demokracie zajistila možnost svobodného vyjádření uměleckého názoru a nebránila pluralitě směrů a proudů, odlišných jak uměleckou výpovědí, tak nacionálním, respektive kosmopolitním zaměřením.

K duchovnímu vzestupu české a slovenské inteligence položilo dobré základy **školství**. Systém obecných a měšťanských škol, který v českých zemích existoval od předválečných dob, byl rozšířen a reformován. Zvýšil se počet českých škol vzhledem ke školám německým, jak odpovídalo národnostnímu složení obyvatelstva. Lidovému vzdělání všech národností sloužily státem podporované instituce a veřejné knihovny, stejně jako hustá síť zájmových spolků. K české **univerzitě** v Praze (zákonem z roku 1920 byla nazvána **Karlova**) přibýly v roce 1919 nově založené **univerzity v Brně a Bratislavě**. Na Slovensku byl československý školský systém budován zcela nově. K vzestupu úrovně vzdělání přispěli vzhledem k nepočetnosti slovenské inteligence čeští učitelé. Státní idea čechoslovakismu vedla u některých z nich k podcenění politické a kulturní autonomie Slováků. Za její

Univerzitní profesor Josef Pekař

uplatnění začala ve 30. letech vystupovat mladá slovenská inteligence. Vedle univerzit vznikaly vysoké školy technického zaměření. Celkem působilo v ČSR 15 vysokých škol, včetně německé **Karlo-Ferdinandovy univerzity** v Praze. Tři univerzity byly založeny pro ukrajinskou, ruskou a židovskou emigraci ze SSSR a Polska. Na univerzitách se rozvíjely jak humanitní, tak přírodovědné a technické vědní obory.

V **dějepisectví** udávala nadále tón *Gollova škola*, zaměřená na vědeckou kritiku pramenů. Vedle Gollových žáků J. Pekaře a J. Šusty se začali prosazovat mladší historikové, navazující na moderní evropské myšlení (J. Werstadt, J. Slavík, Z. Kalista). Z **filozofického pozitivismu** vyšel jak na vývojovou psychologii zaměřený F. Krejčí, tak F. Drtina a J. B. Kozák ovlivnění Masarykem. O kritickou reflexi českého **realismu** se pokoušel E. Rádl, původně biolog známý především kritikou národnostní politiky a vstřícnou snahou o zlepšení česko-německých vztahů. Zcela mimo oficiální filozofii stál radikální subjektivní idealista L. Klíma (*egosolismus* – prožívání sebe sama jako boha). Jeho aforismy, verše a dramata svou suggestivní, k surrealismu tíhnoucí výpovědí, odkrývající absurditu světa a problémy lidského nitra, působí naléhavě i dnes.

Slovenská kultura dostala vybudováním slovenského školství dosud nevídané možnosti rozvoje. K přímé podpoře slovenské kultury přispělo založení **Slovenského národního divadla** v Bratislavě a obnovení činnosti Maticy slovenské. Od čechoslovakistické větve, prosazující česko-slovenskou vzájemnost a podporované českou publicistikou (M. Kálal), se začal vzdalovat k autonomii tíhnoucí směr, vyzdvihující svébytnost slovenského národa. Romantizující pojetí slovenského národa u klasika lyriky P. O. Hviezdoslava (+ 1921) už tomuto směru nevyhovovalo. Novou emancipaci přinesl vznik Československa i **kultuře rusínské**. Poláci a Maďaři tíhli ke kulturním centrům mimo republiku.

Německá kultura se dostala po vzniku republiky do defenzivního postavení. Významné osobnosti pražské německé židovské kultury působily v zahraničí (E. E. Kisch, R. M. Rilke, F. Werfel). Po napsání svého vrcholného díla *Zámek* opouští Prahu v roce 1923 (krátce před svou smrtí) F. Kafka. Někteří z nich, jako Franz Werfel, nebo v Praze tvořící Max Brod, přispívali svou překladatelskou a literárně a hudebně kritickou tvorbou k šíření české kultury v německém prostředí. Literatura **sudetoněmecké provenience** navázala na romantizujícího klasika šumavské přírody Adalberta Stiftera v románech J. Mühlbergera, chyběly jí však jak pevnější spoje k pražskému německo-židovskému prostředí, tak výrazné umělecké osobnosti. Duchovním centrem pro ni zůstávala Vídeň, později též Berlín. Úroveň lidové německé tvorby nepřekročila její regionální význam, rozvíjel se zvláště *vlastenecký román rurálního typu*. Široké pole působnosti dostala popularizace německé kultury v husté síti německých novin a časopisů.

III/2 Česká literární tvorba

Zážitek 1. světové války hluboce poznamenal uměleckou generaci 90. let 19. století, která začala působit v prvních desetiletích století dvacátého a za první republiky patřila k profilující skupině tvůrců. Projevila se u ní na jedné straně zvýšená vnímavost pro iracionální, temné stránky lidského bytí, na druhé straně zesílila jejich orientace na nové hodnoty sociálně spravedlivé společnosti. Tato bipolarita byla často přítomná i v tvorbě jednoho umělce, ve svém důsledném vyjádření pak vedla k formování mnohdy nesmiřitelných a vzájemně se ostře napadajících uměleckých proudů.

Z literární generace 90. let vynikl zvláště Karel Čapek, který ve svém prozaickém i dramatickém díle spojil podněty pragmatické filozofie, zdůrazňující svobodu lidské vůle, s hlubokým mravním ideálem demokracie. Pozornost k malému člověku, víra v hodnoty lidství a spravedlnosti i smysl pro dramatickou fabulaci jsou dodnes základem obliby jeho tvorby u širokého publika, evropský rozhled a umělecké kvality mu zajistily ohlas ve světě. Čapek stejně jako literární kritik F. X. Šalda patřil ke **kosmopolitnímu proudu** české kultury, který proti měšťáckému *vlastenčení* stavěl otevřenost kulturním hodnotám jako nezbytný předpoklad národní svébytnosti. Šalda, nadaný francouzským kritickým duchem, vystupoval proti malosti a provinciálnosti v české kultuře a jeho literární polemiky brojily i proti politikaření v umění. Nešetřil sarkasmem jak vůči nacionalistické a katolické pravici, tak vůči osočování demokracie levicí, s jejímž ideálem sociální spravedlnosti sympatizoval. Vysokou úroveň literární kritiky udržovali i A. Novák, O. Fischer a další. V oblasti **literární teorie** dosáhl světového ohlasu Jan Mukařovský, zakladatel pražské strukturalistické školy. Důraz na literární tvar a autonomii estetické funkce spojoval s obecně lidským směřováním umění. Nacházel je jak u K. Čapka, tak v díle Vladislava Vančury, v jeho expresionistickém vyjádření kritiky civilizace.

Vančuru vedl cit pro malé a ponížené k **levicové avantgardě**, propagující sociální a hospodářskou revoluci. Mezi umělci, seskupenými v *Devětsilu* a kolem časopisů, *Kmen* a *Červen* redigovaných S. K. Neumannem, získával zvláště mladou generaci „*proletářský básník*“ Jiří Wolker. Ke komunikujícím intelektuálům jej dovedl sociální humanismus s křesťanskými prvky. Dalším vývojem k francouzským surrealismem inspirovanému **poetismu** prošli Jaroslav Seifert, Konstantin Biebl a Josef Hora. Poetismus, teoreticky podložený Karlem Teigem a Bedřichem Václavkem, se uplatňoval hlavně ve tvorbě básnické (V. Nezval), ale zasáhl i prozaiky (V. Vančura, K. Konrád). Protipól programového ateismu levice představoval **katolický spiritismus**, navazující na Otokara Březinu. Vedle staršího, politicky protimasarykovsky orientovaného Jaroslava Durycha, v umělecké tvorbě „*básníka lítosti*“, a v esejích kousavého kritika bezbožných umělců, vynikl Ja-

*Rašínovo gymnázium v Hradci Králové
postaveno podle projektu J. Gočára (konec dvacátých let)*

kub Deml a mladší Jan Zahradníček. K mystickému individualismu, prožitku smutku a osamělosti v moderním světě dospěl J. Karásek ze Lvovic, spoluzakladatel *Moderní revue* a po K. Hlaváčkovi mluvčí české **literární dekadence**. Z uměleckého kvasu moderny vyšli i umělci, uchváčení vítězným nacionalismem republiky. Vedle epika zahraničního odboje Rudolfa Medka k nim patřil v národní demokracii působící Viktor Dyk. Nový patriotismus se **sociálně kritickou notou** se odrazil i v románech Boženy Benešové, Marie Pujmanové a Marie Majerové, jejichž hrdinky usilují o emancipaci v moderním světě. Ozýval se i v dramatické tvorbě (Frant. Langer) a venkovských románech (Josef Holeček). Knihou, která snad nejvíce proslavila českou literaturu, se staly *Osudy dobrého vojáka Švejka* od Jaroslava Haška.

III/3 *Ostatní obory umělecké tvorby*

České divadelnictví poskytlo prostor v moderním expresivním směřům. V *Městském divadle* na Vinohradech a v *Národním divadle* jim udával tón Karel Hugo Hillar, levicově orientovaná mladá generace experimentovala s angažovaným divadlem komunistického typu (Jindřich Honzl, Emil František Burian). V *Osvobozeném divadle* Jiřího Voskovce a Jana Wericha vznikla neortodoxní scéna, spojující moderní divadelní formy s aktuální politickou satirou i tradicí dobré lidové zábavy a kabaretu (*Červená sedma* s Ferencem Futuristou, spontánní komika Vlasty Buriana). Technický pokrok ovlivnil masovou působnost kultury. Od roku 1923 pravidelně vysílal **rozhlas**. **Film** se stal samostatným prostředkem uměleckého vyjádření. Počátky němého filmu byly v konkurenci se zahraniční produkcí skromné, k nejméně úspěšným patřila adaptace románu J. Haška *Dobry voják Švejk* v režii Karla Lamače z roku 1926. Výrazněji se český živel uplatňoval v letech 1930–37 ve filmu zvukovém (*C. k. polní maršálek* s V. Burianem, Honzlovy adaptace her V+W, Haasův film *Bílá nemoc* podle románu K. Čapka). **Fotografii** posunul do roviny umělecké Josef Sudek.

Mladá generace převzala hodnoty soudobé evropské *moderny*. Romantismus byl v české **hudbě** zatlačován již před válkou, Morava ale opožděně prožívala vlnu *romantismu* i po válce. Část *moderny* následovala německé *expresionisty*. Jiná část hudební avantgardy navazovala na předromantické období a vytvářela neobarokní, neorenesanční, ale hlavně *neoklasicistické* hudební vyjádření. Rozsáhlé možnosti byly nacházeny v oblasti folklóru. Nová doba s sebou přinášela snahu o rozumovou konstrukci hudební formy. Svůj specifický hudební svět si vytvořil Leoš Janáček. Na svého tchána a učitele Antonína Dvořáka navázal Josef Suk. Jeho školou prošli i Jaroslav Ježek a Bohuslav Martinů, který žil od roku 1923 až do 2. světové války v Paříži. Profesorem pražské konzervatoře byl Vítězslav Novák. Jeho škola zásadním způsobem ovlivnila generaci moderních slovenských skladatelů (Alexander Moyzes, Eugen Suchoň, Ján Cikker).

Ve **výtvarném umění** se rozvinuly vedle dožívající *secese* moderní směry. V **malířství** světově proslul svými secesními plakáty Alfons Mucha, secesní symbolismus vyjadřují ještě díla sochařů Ladislava Šalouna a Františka Bílka. Jeden z propagátorů *kubismu* (tento směr se snažil neperspektivně zobrazovat prostor) Bohumil Kubišta zemřel měsíc po vyhlášení samostatnosti. Kubismus pak dále rozvíjel Emil Filla. Osobitým způsobem si osvojil tento směr Josef Čapek. *Expresionistický* výraz, inspirovaný demologií a světem fantazie a tajemna, objevovali ve svých grafikách František Koblíha a Josef Váchal. V **sochařství** se snažil v jednom z období své tvorby zachytit kubistické výboje Otto Gutfreund. *Surrealismus* ovlivnil malířský projev Jindřicha Štyrského a Toyen (Marie Čermínové). Nejvýznamnějším žákem Myslbekovým se stal Jan Štursa. Z dalších Myslbeko-

Obraz „Žena“ z cyklu „Oheň“ od Josefa Čapka

Josef Váchal, *Autoportrét se psem*

vých žáků vynikli Josef Mařatka, Bohumil Kafka a Otakar Španiel (uznávaný hlavně jako medailér), na něž měla vliv i tvorba Augusta Rodina.

Nástup moderny v architektuře charakterizovalo využití nových stavebních materiálů a konstrukcí, které měly lépe vyjadřovat životní realitu moderního člověka. Vůdčí osobností *modernismu* byl architekt Jan Kotěra. Na Kotěrův *konstruktivismus* navázali jeho žáci Josef Gočár a Josef Chochol, třebaže tuto linii načas přerušil *kubismus* a *dekorativismus* (z něho hlavně obloučkový sloh, nazývaný též slohem Legiobanky). Puristická architektura na počátku 20. let povýšila hledisko účelnosti nade vše a prohlášovala, že architektura není uměním (strukturalismus Adolfa Loose). S takovým pohledem nesouhlasili členové *sdužení architektů*, kteří se spíše přiklínili k Le Corbusierově teoretické formulaci *funkcionalismu*. Na základě jeho myšlenek se vrátila avantgarda české architektury opět ke konstruktivismu. Demonstrací vítězného tažení konstruktivismu se stala *Výstava soudobé kultury* v Brně (1928). Hlavní výstavní palác, vyhlídková věž a další pavilóny byly ukázkou ryzí účelovosti, nových konstrukčních řešení a krásy obnažené konstrukce. Netušené bohatství obměn poskytl architektům nový pilířový systém. Slovák Dušan Samo Jurkovič osobitě vstřebával a transformoval prvky *lidové architektury*. Vedle moderní architektury se v Praze stavělo i nadále pod vlivem opožděně historizujících stylů a slohem zmodernizovaného *neoklasicismu*.

Stále více se prosazovaly zásady *urbanismu*, snahy opravdu vědecky řídit výstavbu měst. Ukázkou zdařilého koncepčního rozvoje města je Gočárův regulační plán Hradce Králové z roku 1926, či Gahurův regulační plán výstavby Zlína.

IV/30 Tělovýchova a sport

Po vzniku československé republiky došlo ke značnému rozvoji tělovýchovného a kulturního života. Neznamená to ovšem, že tento obor společenské aktivity za Rakouska-Uherska živořil. Naopak, právě zde se české země zapisovaly do obecného povědomí jako zcela svébytná a výrazná veličina v letech před 1. světovou válkou, kdy otázka jejich politické samostatnosti existovala nanejvýš v teoretických úvahách. Vídeňská vláda vystupování českých zemí na mezinárodním sportovním fóru příliš nepřála, byla však nucena respektovat stanovisko *Mezinárodního olympijského výboru* (MOV), stejně jako sílu tělovýchovného hnutí v českých zemích. Vždyť za půlstoletí od r. 1862 se sokolská organizace rozrostla do 52 žup, které se roku 1920 sdružily v *Československou obec sokolskou*. Méně významnou katolickou obdobu Sokola představoval *Orel*, jako protiváha sociálně-demokratických *Dělnických tělocvičných jednot* (DTJ) vznikla *Federace proletářské tělovýchovy* (FPT), ovládaná komunisty. Kromě to-

ho i v ČSR působily tělocvičné spolky německé (*turnvereiny*) a židovské (*Makabi*). Zapojení v těchto jednotách a spolcích skýtalo možnost společenského vzestupu talentovaným mladým lidem. Sokolské a arelské slety, spartakiády a dělnické olympiády se těšily pozornosti politicky příslušně naladěného obecnictva.

Politický pluralismus zabránil podřízení československé tělovýchovy a sportu jednomu řídicímu centru. Proto se **Československá obec sportovní (ČOS)**, založená roku 1918, nemohla nikdy stát tím, čím byl později Československý svaz tělesné výchovy (ČSTV). Významnou roli naopak hrál **Československý olympijský výbor**, který měl svého zástupce v **MOV**. Na olympijských hrách a mezinárodních šampionátech dobyli českoslovenští reprezentanti, většinou odchovanci Sokola, řady úspěchů v gymnastice, lehké i těžké atletice a vodních sportech. Sokolská myšlenka byla těsně spjata s ideou brannosti, takže se prosazovaly i *armádní a technické disciplíny* typu jezdeckví, automobilismu a letectví. Medailovou sklizeň přinesly ČSR olympiády roku 1924 v Paříži (1 zlatá, 4 stříbrné, 4 bronzové), 1928 v Amsterdamu (2 zlaté, 5 stříbrných, 2 bronzové) a 1936 v Berlíně (3 zlaté, 5 stříbrných, 1 bronzová). Tyto poslední meziválečné hry však zároveň ukázaly, jak se totalitní režimy neštítí využít ke své propagandě pozitivní myšlenky olympijského hnutí.

V kolektivních sportech se značné popularitě těšil **lední hokej**, v němž se již roku 1911 reprezentanti českých zemí stali mistry Evropy. Tento titul získali v meziválečném období ještě několikrát a postupně vyrovnávali propastný výkonnostní rozdíl, který je dělil od zámožských mužstev. Roku 1931 byl dostavěn první stadión s umělou ledovou plochou na pražské Štvanici a dvakrát se zde konalo mistrovství světa (1933, 1938). Řada hokejistů byla zároveň dobrými tenisty, ale platilo to i naopak jako v případě bratří J. a K. Koželuhových. Národním sportem číslo jedna se stala **kopaná**. V domácích soutěžích kralovaly střídavě pražské kluby **SK Slavia** a **AC Sparta**, jejichž nadvládu krátce narušila **SK Viktoria Žižkov**. Tato a další mužstva úspěšně reprezentovala československou kopanou na zahraničních zájezdech, turnajích a zejména ve **Středoevropském poháru**, nejstarším předchůdci současných evropských a světových pohárových soutěží. **AFK Vršovice** si dokonce z daleké Austrálie přivezly nový název **Bohemians** i odznak s klokanem. Československé národní mužstvo zvítězilo již roku 1919 na fotbalovém turnaji **Pershingovy olympiády** v Paříži a o patnáct let později postoupilo do finále mistrovství světa v Itálii. Kopaná byla prvním sportem, který vstoupil do přímých rozhlasových přenosů (1926) a inspiroval i literární tvůrce (E. Baas, K. Poláček).

hlava pátá

LÉTA 1939—1945

I. RYSY OKUPAČNÍHO REŽIMU

Léta 1939—45 představují jedno z nejdramatičtějších období novodobé historie, jež hluboce poznamenalo životy několika generací. Světem se přehnal válečná smršť dosud nevidaných rozměrů a v krátké době několikrát změnila politickou mapu i poměr sil mezi velmocemi. Evropská civilizace byla konfrontována s triumfujícím násilím, jež si nejen na frontách, ale i v hlubokém zázemí vyžádalo milióny lidských obětí. Jednotlivci i celé národy prožívali tragické otřesy a ocitali se na dějinných křižovatkách. Ve víru válečných událostí dozrával historický přelom: rozhodovalo se o budoucnosti evropských zemí a národů, a to na dlouhá desetiletí.

Součástí tohoto vývoje bylo i drama českého a slovenského národa, jež začalo již na podzim 1938. V září 1938 zpečetil **mnichovský verdikt** osud první československé republiky. Demokratický stát v srdci Evropy byl svými spojenci opuštěn a vydán na milost a nemilost Hitlerovu Německu. Strategické a hospodářské zmrzačení republiky připravilo cestu k její **úplné likvidaci** v březnu 1939, kdy byly české země okupovány německou armádou a jako **Protectorát Čechy a Morava** začleněny do nacistické Velkoněmecké říše, zatímco na Slovensku vznikl formálně samostatný **klerofašistický stát** — satelit Německa. Československá tragédie byla výstrahou demokracii v mezinárodním zápase s fašismem. Stala se předehrou ke **2. světové válce**, na jejímž průběhu a výsledku pak závisely i další osudy českého a slovenského národa.

Šest let **německé okupace** patří k nejtěžším obdobím českých dějin. Po dvacetiletí svobodného rozvoje ve vlastním demokratickém státě se český národ ocitl pod nadvládou nepřátelské susední velmoci a doslova přes noc stanul tváří v tvář tvrdé realitě nacistické diktatury. Poměry, nastolené okupanty, se zcela vymykaly dosavadním zkušenostem českého národního společenství. Protectorát byl formou koloniálního zřízení, proklamovaná autonomie Čechů byla značně omezená a problematičná, nadto byla postupně oklešťována a likvidována. Česká autonomní správa v čele s **protectorátní vládou a státním prezidentem** byla na všech stup-